

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Романізація провінцій Римської імперії (241 р. до
н.е. – 476 р.) »**

Виконала: студентка II курсу,
групи СОІ-21м
напряму підготовки (спеціальності)
014 Середня освіта (історія)
Мазничка Наталія Миколаївна

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Щербін Лілія Василівна

Рецензент: доктор історичних наук,
професор
Борчук Степан Миколайович

Івано-Франківськ – 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
РОМАНІЗАЦІЯ ПРОВІНЦІЙ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ІСТОРИОГРАФІЯ	
1.1. Романізація провінцій Римської імперії у вітчизняній історіографії.....	7
1.2 Романізація римських провінцій у світлі зарубіжної історіографії.....	14
РОЗДІЛ 2	
РОЗВИТОК ПРОВІНЦІЙ У РИМСЬКІЙ ДЕРЖАВІ	
1.1.Провінції республіканської епохи.....	23
1.2.Провінції епохи принципату.....	32
РОЗДІЛ 3	
РОМАНІЗАЦІЯ ПРОВІНЦІЙ У III-Vст.	
3.1 Римські провінції на території Британії та Північної Африки.....	38
3.2. Романізація римських провінцій Дакії та Мезії.....	43
3.3 Значення романізованих провінцій у політичному житті римської імперії.....	55
РОЗДІЛ 4.	
ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «РОМАНІЗАЦІЯ ПРОВІНЦІЙ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ» НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	65
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Римська імперія була утворена із прилеглих до неї територій ще у III-I ст.. до н.е. Завдяки своїй силі та могутності Римська республіка змогла захопити, підкорити їх.

Одним із найважливіших моментів у історичному житті Римської імперії була саме романізація провінцій після їх підкорення. Через те, що в Римі була відсутня соціальна і політична неподільність серед своїх провінцій, васальних держав і громад Римська імперія змушена була завжди знаходити особливу соціальну групу, яка повинна була стати фундаментом влади Риму на місцях і тим самим полегшувала б непросте завдання - управління могутньою імперією.

Як стверджують історики та дослідники романізації провінцій Римської імперії: історія Риму - це історія управління його провінціями.

Період громадянських війн привів до фактично нового типу держави у Римській республіці. Політична система такого нового типу державності мала назву – принципат. З впевненістю можна сказати, що це була нова форма монархії, щоправда така монархія існувала лише за можливістю компромісу монархічних і республіканських структур. Задля контролю на розширеними кордонами і провінціальними елітами у I ст. до нашої ери виникла потреба у сильній владі.

В роки Римської Республіки, еліта Риму постійно залучала у своє громадянське об'єднання іноземців. Все частіше інтеграція іноземних представників у римський цивільний колектив застосовується до провінціальних громад.

Могутню Римську імперію не можна було уявити без величезних територіальних володінь. Кожен імператор бажав, в ході військової боротьби, заволодіти новими територіями, які були перетворені у провінції. Саме цей факт і став поштовхом до утворення провінцій, які почали утворюватися на всіх завойованих Римом територіях. Це свідчило лише про одне – без провінцій неможливо було б уявити такої могутньої Римської імперії.

Німецький дослідник Т. Моммзен вважав, що треба вивчати історію провінцій, для того щоб вірно трактувати історію Римської імперії. У своїх дослідженнях він вказував, що історія Римської держави - це шлях від історії міста Риму до історії всього середземноморського світу. Він вважав, що в суспільстві римської держави відбувається витіснення громадян поліса Риму громадянами імперії.

Вивчення процесу романізації має важливе значення для дослідження історії Риму, тому завжди привертає увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників даної тематики.

Актуальність дослідження має не менш важливе значення і для вивчення даної теми в освітньому процесі. Це питання чудово підходить для проведення гуртків та факультативів з всесвітньої історії в школах. Завдяки поглибленому вивченні матеріалу учні можуть більш виразніше зазирнути у процес побудови могутньої Римської імперії. Для більш ефективного засвоєння знань та в умовах дистанційного навчання в період карантину вчитель повинен застосувати інноваційні технології. Саме за таких умов, у наш час, створено безліч інтернет-платформ, для проведення ефективного дистанційного навчання під час карантину, які представлені в даній роботі.

Об'єктом роботи постають провінції Римської імперії.

Предметом дослідження є: особливості романізації провінцій Римської імперії.

Мета магістерської роботи - дослідити процес еволюції романізації провінцій Римської імперії, а також розглянути процес вивчення даної теми дослідження на гуртках та факультативах з всесвітньої історії для учнів 6-го класу.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання:**

- 1) розглянути романізацію провінцій у світлі вітчизняної та зарубіжної історіографії;
- 2) окреслити процес створення римських провінцій в республіканський період та в епоху принципату;

- 3) описати особливості утворення таких римських провінцій як: Дакія, Мезія, Паннонія та Скіфія;
- 4) охарактеризувати значення римських провінції для політичного життя Римської імперії.

Хронологічні межі даної роботи охоплюють епоху існування Римської імперії, з якої верхня межа – це 241 р. до н. е., коли була утворена перша Римська провінція, а нижня межа – це 476 р. н. е., коли Західна Римська імперія зазнала занепаду.

Територіальні межі охоплюють всю територію провінцій Римської імперії.

Методи дослідження: ця робота опирається на наукові методи дослідження, що дозволяють нам розглядати і простежити процеси романізації провінцій Римської імперії у вивченні політики Риму в період романізації. У даному дослідженні використовуються такі загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, опис.

Також при написанні роботи використовувався історико-генетичний метод, за допомогою якого можна простежити дослідження змін при розгляді робіт зарубіжних і вітчизняних істориків.

У дослідженні також використовується порівняльно-історичний метод, що дозволяє нам розглянути сутність процесу романізації провінцій, а також проводити порівняння в просторі і в часі, і визначити причини повторення явищ.

Для того, щоб досягнути досліджувану історичну реальність та розкрити внутрішні механізми функціонування і розвитку різного роду суспільно-історичних систем використовувався історико-системний метод.

Аналіз історіографії покликаний забезпечити поглиблене вивчення процесу романізації провінцій у Римській імперії. У роботі акцентується увага на працях вітчизняних та зарубіжних істориків, які змогли б дослідити створення та розвиток тогочасних провінцій. Серед дослідників варто виокремити О. Бандаровського[2;3;4], Б. Ю. Тищика[49], М. Сайко [41;42;43], В.

Котигорошко[24;25], Т. В.Холонюк[53], Т. Моммзена[31;32;33], А. Немировського[35;36] та ін.

Практичне значення одержаних результатів.Результати дослідження процесу романізації провінцій Римської імперії можуть бути використані при розробці методики проведення уроків, факультативів, позакласного навчання у школах, ліцеях, вищих навчальних закладах історичного напрямку.

Структура роботи визначена метою й завданням дослідження. Магістерська робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел (60позицій). Основний текст роботи складається із 73сторінок, загальний із 83сторінок.

РОЗДІЛ 1

РОМАНІЗАЦІЯ ПРОВІНЦІЙ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ІСТОРИОГРАФІЯ

1.1. Романізація провінцій Римської імперії у вітчизняній історіографії

Дослідженням романізації Римської імперії на території України займається досить не велика плеяда вітчизняних науковців. Серед них варто відзначити Щербей[57], Гуменного[15], Лозинської[28], Бандровського[2;3;4], Сайко [42; 43]. Які намагаються відтворити деякі аспекти даного процесу через розвиток соціально-економічного, правового, культурного та інших аспектів життя завойованих народів.

Історик Щербей наводить думку про те, що розширення території Римської імперії до Рейну та Дунаю розпочалося саме з Октавіана Августа. І таким чином було створено Дунайський лімес. Автор також наголошує, що провінція Іллірик перейшла до складу Римської імперії у 11 р. до н. е., і певний час все ж таки під цією назвою мали на увазі Далмацію.

У своєму дослідженні автор звертається до питання коли ж була створена провінція Мезія, адже джерела подають нам різну інформацію. Він наводить факти, що 29-28 рр. до н. е. Мезія вже була створена, адже македонські війська прийшовши на дані терени розгромили мезів. Проте посилаючись на інші джерела в підсумку він все ж таки приходиться до того, що саме провінція Мезії утворилась 15 р. н. е.

Щербей також надає інформацію про те, що провінція Норік з'явилась в ході походу у 16 р. до н. е. на таврисків. Ця провінція була важлива, адже вона була багата на золото та залізо. Автор акцентує нашу увагу, що у 15 р. до н. е. римські війська здійснили похід на альпійські племена вінделіків і саласів, на землях яких була створена нова провінція – Реція[56].

Дослідник Щербей наголошує, що завоювання Паннонії відбувалося протягом чотирьох років (12-9 рр. до н. е.), і з того часу річка Дунай стала своєрідним кордоном Римської імперії. Насправді підкорення Паннонії мало

військово-стратегічне значення. Адже римляни користувалися Паннонією і Мезією, як родючими землями, а Далмація і Норік були багатими на метали.

Спочатку, як вказує автор територія Паннонії входила до складу Іллірика, але у 6 р. н. е. розпочалося повстання далматів і паннонців. І воно було настільки великим, що могло перекинутись і на інші регіони. Тому римські володарі розділили провінцію Іллірик на Далмацію та Паннонію, з однієї сторони для начебто кращого управління територією, але насправді для того, щоб розмежувати племена, які могли повстати іще раз.

Щербей надає інформація про існування Дунайського лімесу, це така свого роду «багатофункціональна система у взаємовідношеннях римлян і варварських племен». Для початку ішла побудова доріг, які мали б вести до імперії. Також на цій території постійно розташовувалися війська, і кожний підрозділ мав свою зону розширення і впливу. І безумовно ще однією особливістю було створення системи укріплень[56].

Щербей відзначає, що великою проблемою з 81 р. н. е. для Паннонії стали сарматські племена, які постійно здійснювали напади на дані території. Тому саме ця причина послугувала до другого етапу розбудови Дунайського лімесу, який тривав з 80 до 170 рр. н. е.

Також Щербей наголошує на дакійсько-римських війнах, які розпочались через непокору дакійців. У 107 р. н. е. Дакію перетворено на окрему римську провінцію. І в підсумку завершилися усе поділом Паннонії на Верхню і Нижню. І розпочалося зведення Дакійського лімесу[56].

Дослідник наголошує на тому, що система і методи управління провінціями стали жорстокішими. Були створені посади провінціальних преторів, головною функцією яких було управління певними провінціями. За статусом провінції поділялись на сенатські (обирали народні збори терміном на рік) та імператорські (призначав імператор на необмежений термін). Намісники у провінції мали вищу владу - *imperium*, але поза межами своєї області вони були просто приватними особами.

Кожна провінція змушена була сплачувати певну суму прямих і не прямих податків, у вигляді зброї, продовольства, та інших товарів, а також за свій кошт утримувати римських урядовців і гарнізони, долучатися до будівництва за вказівкою Риму фортець та військових кораблів тощо. Всі землі провінцій разом з лісами угіддями та копальнями, в основному, перетворювались у державні.

Щербей наголошує, що в II ст. н. е. в провінції Мезії змінилась система управління. Новою столицею стало місто Тремзис, у якому мешкав управитель провінції та скликалися збори. Оскільки більшість населення проживало у селах, тому адміністративною одиницею також стало село, яке управлялось у той час двома магістратами [56].

Історик Головка у своєму дослідженні наголошує, що римсько-парфянські протиріччя, які розпочалися з 53 р. до н. е. поклали римські провінції на Сході під загрозу. Згодом розпочалася війна за провінцію Сірія. Парфянське військо в той час очолив полководець Осак. Іноді навіть самі сірійці брали зброю до рук і ставали до боротьби проти римських військ. В підсумку римські війська програли дану боротьбу, проте не хотіли здаватися і тому у 50 р. до н. е. відновили свої дії знову. Через внутрішні конфлікти парфянська армія змушена була відступити [13, с. 114-115].

Дослідник також наголошує, що за правління Антонія у східних провінціях було досить важке економічне становище, яке ускладнювалося ще й назріванням антиримського руху в Кілікії та Сірії. Вони постійно знаходились під контролем, як не римської то парфійської завойовницької політики. Жодна влада за словами історика не була лояльною до населення, тому це з однієї сторони підірвало добробут провінції, а з іншої сторони сприяло місцевим повстанням [13, с. 125].

Історик Гуменний В. віддає велику роль провінційній адміністрації, яка за його словами може впливати на усі процеси суспільства. Також він наводить яскравий приклад – за правління Тіберія розгорнулася боротьба у східних провінціях. Це призвело до військового конфлікту, після вирішення якого зроблено крок на позиції провінційної адміністрації. Проте далі свідчення

джерел розходяться – одні подають інформацію, що Тіберій поступив правильно, тому що довготривале перебування діячів на посадах дозволяло зменшувати корупцію та забезпечувало мир. Інші ж джерела навпаки, зводять все до того, що довге перебування при владі одних осіб несприятливо впливало на політику [14, с. 23].

В іншій своїй праці Гуменний вказує, про діяча Германіка Цезаря, якого направили у східні провінції, щоб впроваджувати романізацію. Сенат вирішив Германіка призначити керівником східних провінцій, що само собою надало йому надзвичайні повноваження [15, с. 29]. У Римі він був настільки славетний, що на його честь встановили дві арки. Одну у провінції Сирії, на гірському хребті Аману, а другу – на місці його перемоги над германцями.

Історик Бандровський вказує, що за часів Августа До Римської імперії відійшли такі провінції –на заході: Корсику, Сардинію, три провінції Іспанії (Бетику, Лузітанію і Тарраконську Іспанію), чотири галльські (Нарбонську провінцію, Аквітанію, Лугудунську Галлію і Белгіку), Нижню і Верхню Німеччину і Британію. Дані провінції в соціально-економічному і етнічному розвитку були близькими, маючи певну єдність і становили найбільш розвинену частину Імперії. Щодо охорони західних провінцій законодавець приділяв особливу увагу, адже саме там було розквартировано 10 легіонів (близько 100 тис. воїнів) з 25 легіонів всієї римської армії [4, с. 161].

У своєму іншому дослідженні Бандровський розповідає нам про провінцію Дакію, яка була поділена на Верхню і Нижню, а в 124 році н. е. до них була додана Пороліська Дакія. Проте вони були настільки різними, що кожна з провінцій мала свою армію, яка підпорядковувалася наміснику. На чолі Верхньої Дакії був поставлений намісник в пропреторському ранзі, паралельно на нього накладалися функції легата легіону провінції, тобто XIII Близнюк легіону, який розташовувався в головному військовому центрі Апулії. Намісник в даному ранзі здійснював верховну владу в трьох провінціях, йому змушені були підпорядковуватися прокуратори кінного рангу Нижньої і Пороліської Дакії і прокуратор кінного рангу Верхньої Дакії [2, с. 201].

У ще одній праці автор вказує на те, що за часів правління Клавдіїв римські легіонери у своїй політиці поширились до Карпатського регіону. Вони намагались підкорити даний регіон, щоб його постійно використовувати і укріпити свої кордони. Але з часом вони зіткнулись з певною проблемою, на Придунав'я почали нападати агресивні племена – сармати, які просто розбивали усі укріплюючі пункти і грабували дані території. Тому автор вказує, що згодом це перетворилось на проблему для Римської імперії, яка намагалась постійно закріплювати дані кордони. Проте з плином часу сармати все ж зуміли пробити лінію оборони і вони добралися до Римської імперії [3, с. 96].

Ще один дослідник, який присвятив свої праці дослідженню Дакії був Котигорошко, який дослідив, що регулярні вторгнення в Дакію почалися ще з 167 р. н. е. Сусідні племена бури, сармати, і лакрінги розорили дакійські території до 170 р. н. е. У 168-169 рр. н. е. даки ввірвались вглиб території провінції і дійшли до Сармізегетузи. Розграбуванню потрапили гірські селища на північному заході провінцій. Незважаючи на свою важливість для імперії, даний регіон не мав розвинутої системи оборони. Після військових кампаній владі довелося налагодити військовий контроль над даними територіями, прокураторами шахтних розробок були призначені бенефіціарії, в тому числі і офіцери XIII Близнюк легіону [25, с. 97].

Також історик наголошує, що МаркАврелій, зіткнувшись з труднощами в карпатсько-дунайському регіоні, спершу посилив гарнізон Дакії. Саме з цього часу в Дакії розмістився другий легіон. V Македонський легіон був переведений в Пороліську Дакію з Нижньої Мезії, або відразу зі Сходу, де він брав участь в Парфянській війні Люція Віра під командуванням легата П. Марція Віра. Ймовірно, відразу після розквартирування легіону на новому місці, пішла адміністративна організація Північно-Дунайських територій [25, с. 101].

Даний автор дає нам інформацію про провінцію Мезія. Вказуючи, що нижньодунайська провінція була заснована в 15 р. н. е., проте остаточно сформувала свої кордони лише в 46 р. н. е., після захоплення Римом

Фракійського царства. І не могла довгий час похвалитися стабільністю свого гарнізону [25, с. 106].

Щодо завоювання Паннонії нам подає інформацію Зомбор. Вказуючи нам на опис куріїв – у північно-східному куті форуму створені були вбиральні, з рядом сидінь, які відділялися один від одного ручками у формі дельфінів. Базиліки в більшості випадків склалися з великого прямокутного нефа, який обрамлявся портиками. Деякі базиліки склалися з декількох нефів. Храми були у всіх містах. Вони склалися з одного зазвичай подовженого залу, витягнутого в напрямку зі сходу на захід і піднесеного на цоколь [20, с.142].

Історію провінцій поблизу Дунаю присвятила свою працю Лозинська, яка вважала, що реформи армії, розпочаті в кінці II ст. до н. е. Гаєм Марієм і завершення століттям пізніше Октавіаном Августом, призвели до її професійності. І з того часу армія стала все більше і більше втручатися в політичні події в Римі. Автор вважає, що основну роль у війні і політиці протягом I-III ст. н. е. грали регулярні частини римської армії – легіони. З епохи Августа імперія поширила свою владу на все Середземномор'я, вийшовши, як і планувалося перший принцепс, до природних меж, що захищається не тільки силою зброї, а й самою природою. Її північний кордон тягнувся вздовж Рейну до витоків Дунаю, а потім до впадання цієї великої річки в ПонтЕвксинський. Східна проходила по Євфрату, південна – по пісках Сахари, а західна омивалася океаном [28, с. 171].

Як вказує нам у своєму дослідженні Сайко найбільш романізованими виявилися західні провінції. За рахунок того, що саме у них досить часто місцеві мови, як правило, зникали, тому що були витіснені латиною, залишаючи від себе дуже мало слідів. Після східного регіону романізації піддався регіон, що знаходився в районі Балкан і Дунаю. Досить часто це стосувалося не тільки мови, але й призводило до руйнування географічних кордонів та насамперед до руйнування кордонів між сусідніми племенами і таким чином втрачалась етнічність [41, с. 301].

У своїй другій праці автор також піднімає дану тему, вважаючи у Британії з процесом романізації округ став поняттям чисто географічним, так як багато британських племен просто були романізовані, населення стало монолітним, а етнічні відмінності зникли [42, с. 171].

У дослідженні автор Фиц наполягає, що глибоко піддалися романізації і балкако-дунайські провінції Римської Імперії. Найбільш послідовній, тривалій та інтенсивній романізації були піддані населення фраками та іллірійцями Далмація, Македонія, Верхня і Нижня Мезія. У меншій мірі була романізована і Дакія, яка на відміну від чотирьох названих провінцій перебувала в складі Римської Імперії не так довго. Якщо Далмація, Македонія, Верхня і Нижня Мезія існували з складі Імперії 400 – 500 років, то Дакія – лише 169 рік. Відомо, що в ряді випадків її результати, навпаки, були дуже обмеженими [50, с. 247].

Автор Холонюк вважає, що романізація торкалася тільки верхівки місцевого суспільства. У ряді випадків романізація досить часто уособлюється зварваризацією, тому що вона торкалася всього місцевого населення, яке зраджувало римським колоністам певні елементи своєї культури. Така моменти були присутні в Дакії, де місцеве населення сприйняли римську культуру зі значним збереженням елементів своєї власної культури. Романізація також сприяла поширення християнства. Адже ця релігія поширилася за Дунай і досить сильно вплинула на ідентичність місцевого населення. Тому що саме християнство сприяло зростанню довіри до цінностей римської культури, а також до латинської мови, точніше – народної латини [52, с. 179].

Про процес завершення процесу романізації нам повідомляє дослідник Тищик. Він вважає, що його закінчення ймовірно слід датувати VI–VIII ст. Завершення даного процесу романізації на території Дунайського регіону було пов'язано насамперед з формуванням нових спільнот, які пізніше трансформувалися в румунську націю. Також вчений дає нам інформацію про те, що надовго затриматись на Дунайському регіоні римські війська не зуміли через часті набіги кочівників і це призвело, до того, що підкорена ця провінція була короткотривала і остаточно закріпитись Римській імперії не вдалося [48, с. 179].

Отже, представники вітчизняної історіографії зробили спробу пролити деяке світло на процес романізації провінцій Римської імперії. Проте через брак джерельної бази, вони можуть нам надати тільки уривчасту історій даних процесів. На сьогодні в Україні немає комплексної праці, яка б змогла висвітлити всі напрямки політики, дала б нам уявлення про всі події того процесу та змогла б нам вказати про причини, хід та наслідки процесів романізації.

1.2 Романізація римських провінцій у світлі зарубіжної історіографії

Вперше проблема романізації науково, докладно і різнобічно була представлена в роботах класика історичної науки – німецького історика Теодора Моммзена[31;32] та російського вченого Михайла Ростовцева [40]. Теодор Моммзен історії провінцій присвятив четвертий том своєї «Історії Риму», другий, Михайло Ростовцев, – два розділи в двотомному дослідженні «Суспільство і господарство в Римській Імперії» [40]. Серед сучасних дослідників варто назвати Власову [11], Керчина [22], Куликова [27], Молева [30], Штаермана [55] та інших, які відтворюють певні питання романізації провінцій Римської імперії.

У західній історіографії склалося кілька різних розумінь процесу «романізації». Наприклад, згідно з Д.Р. Тернеру, романізація була історичним процесом, в результаті якого території, захоплені Римом або населені римськими громадянами були включені в єдиний політичний простір. Визначаючи зміст романізації, Д.Р. Тернер робить висновок, що процес був спрямований на те, щоб «в контексті імперії всі громадяни ідентифікували себе з римлянами» [57, с.129].

Кузищинвелику увагу приділяє системі управління у провінціях, і віддає їй належну роль у керівництві територіями. Він вважає, що феноменом римської політичної системи є такі промагістрати, яких зазвичай дослідники називають

преторами з проконсульською владою. Так прийнято позначати проконсулів, спрямованих сенатом в провінції, які до цього займали лише магістратуру претора [27, с. 49].

Дослідник Куликов наголошує на практиці наділення *privatus* проконсульським імперієм, вважаючи що вона була припинена реформою Корнелія Сулли. Також він вважає, що легалізація нових правових механізмів проводилася через прийняття закону або плебісциту, оскільки уявлення римлян про управління в формі *respublica* передбачало можливість зміни народними зборами законів функціонування тієї чи іншої магістратури. На відміну від пророгації імперія, наділення проконсульськими повноваженнями претора (пропретора) або приватної особи не стали в період Республіки ординарною процедурою - в кожному випадку потрібно прийняття закону. Крім військового командування, проконсулат також застосовувався для забезпечення можливості переможного полководцю провести тріумф [26, с. 201].

Дослідженням провінцій часів принципату зробили Брис та Буассьє. Зокрема перший вказував, що за правління Августа сформувалась нова система управління, і з тим було приєднано більше провінцій [8, с. 546]. Буассьє наголошував, що публічне право створило умови, благополучні встановленню культурних та економічних зв'язків між різними областями Середземномор'я, прогресу сільського господарства, будівельної справи, зовнішньої і внутрішньої торгівлі. В результаті цього Римська імперія стала світовою державою з підкореними провінціями [2, с. 105].

Немировський у своєму дослідженні вказує, що у період принципату публічне право сприяло активній романізації населення західних провінцій, в підсумку чого приймалися закони з надання права римського і латинського громадянства жителям багатьох західних міст. Великі міста отримували право самоврядування, що позитивно впливало на їх структуру. Багатьом знатним вихідцям із західних провінцій закон надавав можливість займати високі державні посади і ставати великими політичними діячами [35, с. 113].

Інший дослідник Моммзен досліджуючи також питання права приходять до висновку, що у східних провінціях – в Єгипті, Сирії, Палестині, Юдеї римляни виступали в якості послідовників ліберальної правової політики елліністичних царів. Закони про введення в ці землі колоній і створення муніципій римського типу сприяли встановлення на цих територіях римського права і правопорядку, а також латинської мови, що стало основою досить швидкої романізації цих провінцій. Наявність широких торговельних зв'язків, в тому числі і з такими віддаленими східними країнами як Індія і Китай, вимагало розвитку правил торговельного обороту і митного регулювання, а специфічна соціально-політична атмосфера перетворювала східні провінції Імперії в особливий політико-адміністративний комплекс держави зі своїми специфічними нормами публічного права [32, с. 354].

Історик Немировський у своїй праці наголошує, що Дакія протягом всієї історії свого існування володіла особливим статусом крайнього форпосту імперії в варварському світі. Центральна влада дбала про обороноздатність задунайських територій і приділяла належну увагу військовій організації карпатсько-дунайських провінцій. Він вважає, що починаючи з часу дакійських війн і до евакуації Авреліана, в Дакії розміщувалися легіони (до 118 (114) року два легіону, до 168 року один легіон і зі 168 року знову два легіон) і значний корпус допоміжних частин. У різні періоди історій провінції, до складу армій Дакії входили IV Флавійів, V Македонський, XIII Близнюк легіон, а також вексіяція легіонів інших провінцій. Постійною військовою частиною [36, с. 89].

Дослідник Дрязгунов вказує, що після падіння незалежної Еллади вона перетворилась разом з Македонією на провінцію Риму з заміною імені на Ахайя. До влади приходили на даній території тирани, які прислухались тільки до розпоряджень сенату. Тільки у 27 р. до н. е. була створена самостійна провінція Ахайя з підпорядкуванням їй Фессалії, кордоном між якою та Македонією стала гора Ета. Також автор вказує про те що в даній провінції було близько 100 міст,

серед яких найвідоміші – Коринф, Мегара, Патрі, до провадилась романізація. З 395 р. Ахайя була частиною Східної Римської імперії [16].

Історик Смиков наголошує, що з початку Сирію підкорили армяни, а невдовзі вона перейшла до Селевкідів. В даний час Сирія вперше була обкладена податками [46, с. 116]. Згодом Римська імперія поширює свої впливи на державу. Це пояснюється створенням в той час палацу і цирку, що мало поширювати на цій території римську культуру і укріплювати престиж Риму в Сирії.

Також автор наголошує, що військовим походом у той час на Сирію вирушив Помпей, головним завданням якого було захопити і долучити до складу Римської імперії нові території. Згодом він перетворює Сирію на провінцію. Її особливістю за словами історика стало те, що вона була організована і повстала, як провінція від початку і до кінця завдяки Помпею. Він також розпочав створення таких провінцій, як Віфінія та Кілікія, проте до кінця їх впорядковували уже його наступники [46, с. 120].

Смиком також наголошує на важливій у той час проблемі, яка повстала перед романізацією провінцій, це пірати. Протягом небагатьох років саме берегова лінія, що належала Римській імперії у Малій Азії постійно збільшувалася, і разом з тим боротьба з піратами стала одним з найважливіших завдань для Риму в цьому регіоні. Саме у зв'язку з цими подіями Помпей взяв під контроль прибережні міста та «піратську базу» [46, с. 121].

Як вказує дослідниця Федина, Галатія потрапила під вплив Риму в II ст. до н. е., оскільки саме тоді римських імператор пропонує жителям автономію при умові, що вони залишаться на своїй території і не будуть воювати проти Римської імперії [49, с. 61].

Історик вказує, що Галатія в I в до н.е. представляла для римлян коштовний плацдарм для їх зовнішньополітичних акцій. Будучи залежною від Риму буферною державою, території Галатії використовувалися для пересування римських військ в глиб регіону. У цьому малоазійському царстві римляни не прагнули до встановлення тотального контролю, оскільки це

вимагало напруги сил і не входило в їх плани. В першу чергу римлян цікавило, щоб в руслі їх політики залишалися правляча еліта Галатії, для чого найбільш ефективним засобом був контроль процесу переходу влади і загальне спостереження за розвитком політичної ситуації. Будь-яка несанкціонована передача влади супроводилися у відповідь ходом з римського боку, що найчастіше полягав у військовому втручанні з метою усунення негідних Риму політичних фігур. У свою чергу, володарі Галатії прагну заручитися підтримкою сильніших римських політичних лідерів і отримати з цієї дружби велику вигоду [49, с. 67].

Історик Калмиков доводить нам, що спочатку у провінції було перетворено Віфінію, Каппадокію та Пафлагонію, а вже потім Римська імперія розпочала боротьбу з Понтійським царством. Також автора наголошує на тому факті, що з самого початку Понтійські царі не були налаштовані проти Риму, а навпаки певний час були їхніми союзниками [21, с. 41]. Проте важливим залишається момент того, що Рим не зміг би дати росту та розвитку самостійної Понтійської держави

Дослідник наголошує, що під час першої війни Мітрідата VI з Римом частина еллінів кинула всі свої сили на боротьбу з римлянами і звільнення від їх влади. Адже для них це був останній шанс, проте був упущений. Основна ж причина поразки понтійського царя на думку історика полягає в тому, що він недооцінив військовий і політичний потенціал Римської республіки, що і привело до краху всіх його політичних планів [21,с. 51]. І таким чином Понтійське царство було також підкорене.

Дослідник Молев наголошує, що між Римом та Понтом для початку були дружні відносини. Понт допомагав імперії завойовувати території, а вже потім потрапив у залежність і сам. Внаслідок військових дій 123/122 р. до н. е. Еввергет, окрім отриманої від Риму Великої Фригії, придбав Пафлагонію і Галатію що разом узяті майже у двічі збільшувало територію його держави. А крім того дуже істотно зміцнив свій вплив в Каппадокії, видавши заміж свою дочку за юного царя цієї країни. Цар також активно збільшує свою армію за рахунок

найманців і втручається в справи грецьких полісів, допомагаючи своїм прибічникам, про що свідчить діяльність його стратега Дорилая Тактика [30, с. 171].

Дослідниця Власова відзначає, що спочатку посада претора з'явилась у Римі, згодом перекинулась на провінції. Після завоювання Сардинії, а незабаром Сіцилії, Іспанії і потім Нарбонської провінції, було створено стільки преторів, скільки було підпорядковано провінцій, для завідування частиною міськими справами частиною провінційними [11, с. 36]. Претори у той час сприяли розвитку будівництва римської політичної системи.

Історики Беликов та Смишляев вважають, що провінції стали для Риму в економічному плані постачальниками дешевого хліба і забезпечували продовольством. Коли до Риму долучились такі провінції, як Беатика, Тарракінська Іспанія та Македонія вони віддали велику кількість сировини, тобто свинцю, золота та срібла [7, с. 16]. Провінція Африки забезпечувала Рим великою кількістю зерна, а також слонової кістки, фініками та предметами розкошу. Із Нарбонської Галлії вивозили ліс, для будівництва кораблів, а також вовну, шкіру, предмети полювання [47, с. 67]. Тому ми бачимо, що кожна провінція в економічному плані надавали Римській імперії, те, чого у неї було найбільше.

Історик Бембай вказує, що провінція Африки з'явилась в 146 р. до н. е., після того, як Карфаген програв Третю Пунічну війну. На чолі провінції був претор, який змінювався кожного року. Йому допомагав намісник провінції, до обов'язків якого входили захист кордонів від набігів сусідніх племен, підтримка внутрішнього порядку за допомогою війська, яке він набрав на підставі постанови сенату, спостереження за вступом податків і зборів. Також кожний намісник мав квестора, який збирав податки з населення та завідував скарбницею [6, с. 97].

Також дослідник подає інформацію про те, що намісники нещадно грабували провінції, незрідка казково збагачуючись. Прагнучи роз'єднати населення провінцій, римляни застосовували свій знаменитий метод – «розділяй

і володарюй». Лояльні їм провінційні міста і общини отримували різні переваги і пільги, останнє населення було їх позбавлено. Не дивлячись на це, повстання в провінціях відбувалися майже безперервно. Лише у імператорську епоху населення провінцій поступово отримує деякі політичні права, а потім стає рівноправним з римлянами [6, с. 100].

Інший дослідник провінції Африка Никитин також нам дає інформацію про те, що ця територія була найбільшою постачальницею хліба у Римській імперії. Для цього було створено спеціальну флотилію, яка забезпечувала доставку хліба в Остію – найбільший порт Римської імперії [37, с. 42]. Історик доводить, що в даній провінції відбувся активний процес урбанізації. З однієї сторони на це вплинув частково процес ромунізації, а з іншої сторони акцентується увага на пунічному корінню африканської урбанізації.

Керчин досліджує питання приєднання провінції Іспанії до Римської імперії, вказуючи, що похід очолив Юлій Цезар. Вказується, що Цезар поїхав до Іспанії не одразу, а для початку відправив свої війська. І він прибув до Іспанії уже після захоплення, перебуваючи декілька днів віддав розпорядження, щодо адміністративних розпоряджень захопленої частини та початку романізації [22].

Дослідженням африканських провінцій присвятив свою працю Короленков, у якій вказує, що у II ст. н.е. дані провінціїнадали Римській імперії велику кількість освічених людей, чиновників і юристів. Так, автор «Вічного едикту», виданого при імператорі Адріані, Сальвій Юліан був вихідцем з африканського міста Гадрумет. Одним з вчителів юного Марка Аврелія був Марк Корнелій Фронтон з Цірта, згадуваний імператором в своєму творі «До самого себе» [23, с. 13].

Дослідник Баришников розповідає нам більше про соціально-економічне життя провінцій. Він вказує, що населення міст поповнювалося і за рахунок вихідців з провінцій, а не тільки за рахунок італійців. Досить часто серед них зустрічалися висококваліфіковані ремісники у різних сферах діяльності, найчастіше грецького походження (адже саме там була представлена найбільша кількість ремісників). Завдяки їм відбувся ряд технічних удосконалень, і вони

навчили інших полірування мармуру, виготовленні дзеркальної черепиці. Уже починаючи з II ст. до н.е. почали сформовуватися ремісничі центри, які спеціалізуються на обробці заліза, бронзи і свинцю, виготовленні та розмальовуванні кераміки, виробництві сільськогосподарських знарядь.

Завдяки провінціям значно розширилася сировинна база ремесла. Досить часто розробка родовищ лягла виключно на підневільні народи та нерідко на рабів. Зокрема автор стверджує, що у Іспанії на срібних рудниках працювало до 40 тис. рабів. [5, с. 153-154].

Історик Ростовцев подає інформацію про тогочасну торгівлю між Римом та провінціями. Він вважає, що на завойованих територіях сформувався практично вільний товарообмін. Проте найбільше від цього вигравали італійці і купці великої Греції, а не римляни. У Римі торгівля взагалі була під заборонаю сенату і вважалася ганебною справою. І в результаті цього найбільшу вигоду, а разом з тим прибуток мали греки та східні торговці. Тірійський народ у II ст. до н. е. експортували в Рим зерно, предмети розкоші та рабів. Поряд з тим римляни могли експортувати тільки вино і оливкову олію. Тому вартість імпорту значно перевищувала вартість експорту [40, с. 97-98].

Дослідник Петреченко вважає, що Рим був здебільшого центром споживання, а не виробництва, тому що навіть свою армію хлібом вони не могли забезпечити. Стрімкому розвитку торгово-грошових і ринкових відносин сприяли великі цінності, які були вивезені в якості контрибуції і військової здобичі з підкорених провінцій. Попри це появлялися банківські установи та торгові дома, а спекуляції були небачений розмірів. Поширенню лихварства сприяла і відкупна система, яка давала можливість публіканам грабувати провінції. На думку Діодора, публікани були компаньйонами суддів, тому «і робили те, що хотіли, наповнюючи провінцію свавіллям і злочинами» [38, с. 56].

Історик Штаерман у своєму дослідженні проаналізував фінансову систему. І прийшов до висновку, що у провінціях вона відрізнялася складністю, та неоднорідністю структури. У республіканський період провінції розглядалися як колоніальні володіння і безжально експлуатувалися [55, с. 48].

Дослідниця Чубова у своєму дослідженні приходиться до висновку, що у провінціях існували посади відкупщиків, які особливо жорстко функціонували при зборі непрямих податків. Вони, як правило вимагали негайної сплати податку, але якщо люди за певних обставин не змогли цього зробити, то їм надавали грошові позики під дуже високий відсоток. Коли термін погашення підходив до закінчення терміну сума боргу могла примусово стягуватися, і для цього застосовувалася навіть сила і так званий *pinogiscario* (захоплення застави). З цієї причини відкупників і їх співробітників в провінціях особливо ненавиділи [51, с. 104].

У зарубіжній історіографії немає комплексної праці, яка б повністю відтворила б нам життя провінції у складі Римської імперії та їхню романізацію. Кожний з істориків намагається нам подати якийсь аспект з їхнього життя. Одні історики акцентують свою увагу на створенні провінцій, інші історики наголошують на військових подіях, які мали постійні впливи на провінції, третя група істориків акцентує свою увагу на соціально-економічному та культурному житті провінцій.

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК ПРОВІНЦІЙ У РИМСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

2.1 Провінції республіканської епохи

Римська республіка розвивалась досить стрімко – від невеликої країни на північному кордоні Лації, що охоплювала 1000 км². З часом перетворилась на могутню державу, що домінувала у всьому середземноморському просторі, яка у своєму складі включала більшість територій тогочасних цивілізацій.

Перед нами постає кілька пов'язаних між собою, але з іншої сторони інших римських держав. Найперше це безсумнівно – Рим V-IV ст., який трансформувался у найбільш впливовішого лідера і одну з наймогутніших держав – Італійську федерацію III ст., яка змогла вистояти проти зовнішнього ворога у Пунічних війнах. До іншої сторони належала велика частина Іспанії, Македонії, Греції, а також північної Африки та західної частини Малої Азії. Великий історик Римської імперії – Тит Лівій [48, с. 11] вказував, що правління Августа з великим захватом сповіщав передбачення Ромул, і воно прогнозувало, що римляни стануть володарями всього світу. Під питанням залишається тема пророцтва, адже існує версія, що віщування виникло не на початках, а уже у пізніший час [48].

Уже у республіканський період перед нами постають декілька «республік», зокрема архаїчна патриціанська V-IV ст., патриціансько-плебейська, що виникла у III ст. та безсумнівно республіка I ст., яка виникла, як «ідеальна держава» під час ери великих завоювань.

Вперше два науковці розгорнули питання вивчення романізації Римської імперії – це німецький історик Теодор Моммзен [32;35] та російський дослідник Михайло Ростовцев [40]. Моммзен присвятив четвертий том своєї «Історії Риму» створенню та підкоренню провінцій. На противагу йому М. Ростовцев зобразив дане питання у своїй праці «Суспільство і господарство в Римській імперії» [40].

Тема романізації провінцій Римської імперії фігурувала також у американській, англійській, албанській, українській, болгарській історіографіях. В історичній літературі США, України, Росії та Німеччини найбільш вірогідніше та найплідніше досліджували дану проблему, оскільки ця історична думка мала академічну зрілість. Питання романізації у цих державах умовно ділилося на два періоди – науковий та романтичний. Останній період був висвітлений в історіографії романських держав у ХІХ ст., насамперед у Румунії. Історики даної держави досліджували через процес романізації наявність римсько-романської сукупності діалектів[58].

Науковий період притаманний для ХХ ст., проте романтичний період є досить нестійкий та суперечливий. Під час романтичного періоду романізація сприймалася або вкрай негативно, або ж навпаки – ідеалізувалася. Одні історики її характеризували, як криваві події, внаслідок військових сутичок та завоювань. Інша частина істориків спостерігала романізацію, як один з найважливіших етапів в історії нації романського походження. У науковий період все ж частково опиралися на думку романтичного часу, адже історики через процес романізації намагалися довести присутність спільних ознак через римсько-романську спільність [38, с. 77].

З-поміж низки праць у сучасній історіографії, що досліджує питання романізації Римської імперії варто виокремити працю дослідників з Лестерченського університету Джейн Уебстер і Сари Скотт, яка стала колективною монографією про Римську республіку [58].

У працях особлива увага відводилась самому поняттю «романізація». Досліджуючи даний термін історики відмовились від його класичного трактування. Велика роль в романізації відводилася «мовчазній більшості» (серед яких громадяни-чоловіки, вільні жінки та діти) та провінційній еліті, яка мала свої впливи.

Один з істориків Л. Ревелл у своїй праці дає тлумачення таким термінам, як «римлянин» і «римський» він вперше їх розмежовує, не даючи можливості ототожнювати. Дослідник особливо наголошує на концепції «романізації», хоча

до сьогодні даний термін, який залишається «великою теорією», і досить важко відійти від даного трактування, адже «римська археологія обертається навколо теми романізації» [58, с.122].

У історіографії Заходує декілька трактувань терміну «романізація» Д. Тернер вважає, що романізація була історичним процесом внаслідок якого захоплені Римом території уявлялися як єдиний організм. Дослідник також вказує на змісті романізації, трактуючи так, що «в контексті імперії всі громадяни ідентифікували себе з римлянами» [58, с.129].

Кількість провінцій у Римі почала зростати у зв'язку з тим, що ця держава почала захоплювати більше територій. За часів існування Римської імперії дослідники відкривають перед нами 2 типи провінцій – про преторська та проконсульська.

Цізапільська провінція, а також такі провінції як: Галлія, Азія, Корсика й Сардинія та Африка належали до проконсульського типу провінцій.

Пропреторські провінції включали в себе Кіпр, Мезію, Єгипет, Іллірик Трансальпійська Галлія (пізніше Нарбонська Галлія), Віфінія, Крит і Кіренаїка, Кілікію, Сирія, Македонія-Ахея, Близня Іспанія і Дальна Іспанія та Сицилія.

Тогочасні джерела повідомляють, що на території Апенінського півострова близько 400 р. до н. е. почали вторгатися племена боїв, і навіть захопили в облогу славне місто Рим, точніше його декілька кварталів. Налякані жителі заховалися в Капітолії. Облога тривала декілька місяців, проте завершилась викупом, і кельти попрямували на північ. З часом, у III ст. до н. е. бойям завдали шкоди ще одні агресивні племена – квірити, проте викоринити їх з Італії все ж таки не вдалося [59, с. 52].

У 225 р до н.е. кельти зазнали поразки при підкоренні етрусського міста Теламон. У 218 р. бойї приєдналися до військ Ганнібала, але у 191 р. були розбиті разом з ним. Їхня доля була наступною: одна частина після поразки була асимільована, а ті, що пішли за Ганнібалом були вбитими.

Внутрішня, або ж як її ще називають Цизальпійська Галлія, була досить швидко романізованою, як тільки стала провінцією. Наприкінці II ст. до н. е. у

Галлії з'явився новий зовнішній ворог – відбулася спроба племен тевтонців та кімрів разом з кельтами-тігуринцями перекочувати на північ Італії, проте війська Гая Марія успішно відбили ці напади.

Надалі впливи Риму відчула на собі Трансальпійська Галлія. Паралельно з тим Рим почав поширювати свої впливи і встановив дипломатичні відносини з Массилією (неподалік сучасного Марселя). Дуже часто в джерелах ми можемо простежити дані стосунки, тому що Массилія неодноразово зверталася за військовою допомогою до Риму, якщо виникала потреба захиститися від кельтських орд [8].

У 125 р до н.е. римляни допомагали массалійцям та уклали договір з ще одним народом – кельтським плем'ям бедуїнів. Згідно нього об'єднані війська здобули перемогу над авернами та аллоброгами і таким чином їхні території було приєднано до Римської держави і утворена Трансальпійська Галлія («Галлія в штанях»), а згодом перейменована в Нарбонську.

Інші володіння кельтів у Європі отримали назву Дальня або Кошлата Галлія. На даній території відбувався занепад первіснообщинного ладу, тому розвиток суспільства був на такому ж рівні. Основою господарства для кельтів стало конярство, адже вони були досить агресивними і у них були могутні війська. Уже на початку другої чверті I ст. до н. е. на землі Кошлатої Галлії запрошено німецький заренейський племінний союз, якого очолював військовий лідер-вождь Ариовіст. Кельти-секвани за допомогою цього факту бажали стримати військову могутність едуїв. Германці до кінця 60-х рр. до н. е. оселилися на території південно-східної Далекої Галлії, що розташовується на теренах сучасної провінції Ельзас, при цьому захопили частину племені едуїв. Останні змушені були просити допомоги у Риму, як свого вірного союзника, адже Ариовіст не забажав повернути їхні землі. У самому Римі ситуація була досить напружена, оскільки в імперії створювався тріумвірат. Проте ситуація змінилася уже до початку 50-х рр. до н. е. [20, с. 140-144]. Наймолодший і амбітний політик республіканського Риму кінця першої половини I ст. до н.е. Гай Юлій Цезар після консулату 59 м до н.е. отримав п'ятирічний

проконсульський імперій на управління всіма передальпійськими і заальпійськими римськими володіннями, тобто обома Галліями (Цизальпійською і Нарбонською) і провінцією Іллірик, отримавши згоду на набір в провінційний гарнізон не двох легіонів, а чотирьох [18, с. 17-18].

Кельти-гельвети вирішили перемандрувати на захід, оскільки відчували в той час, що римляни, які проживали у передгір'ї Альп захочуть їх підкорити. Вони запросили офіційно дозволу, проте відповіді так і не дочекались і розпочали переселення. Під управлінням Цезаря у той час опинилися Цизальпійська Галлія, включно з долиною По, Ілларія, Трансальпійська Галлія, яка розташовувалася на території сучасних французьких провінцій Дофіне, Лангедок та Прованс. Юлію приходить звістка про те, що на його території насувається 368 тис. кельтів-гельветів з 100-тисячним військом. І для Риму це стало проблемою.

Вторгнення кельтів-гельветів найбільш яскраво зображає нам прихід варварів. Найбільші сутички між римлянами та кельтами відбулися у 58 р. до н. е., коли останні рушили до долини річки Рона, адже хотіли там поселитись. Досить влучну інформацію нам подається у джерелі «Записки про галльську війну» (*De bello Gallico*) - римляни долучившись допомогою союзних едуїв почали зводити великі укріплення, що проявилися у вигляді валів, засів та ровів і кельти не маючи впливу на ці землі по факту змушені рухатися на північ від долини річки Рона, на дикі незаселені землі Юри.

Цезар очоливши чотири легіони та 15-тисячне ополчення едуїв у червні 58 р. робить напад на гельветів в той час, коли вони роблять переправу через річку Арар і починає атаку кельтів. Армія Цезаря була професійною проти армії варваріві його піддані під час нападу знищили близько 30 тис. вельветів, які в той час знаходилися на лівому березі річки, адже їм вдалося переправитись. Та частина кельтів, що залишились по ту сторону річки змушені були рухатись далі і їх напрямом стала долина річки Лігер (сучасна Луара)[59].

Цезар зі своїми військами не здавався і також рухався по лівому березі річки Арари, щоб відслідкувати та проконтролювати кельтів. Неподалік міста

Бібракте, на пагорбі Бевре (передмістя міста Отен, центр сучасної Франції) армія кельтів за допомогою розвідки дізнається, що римських військ є менше. Нерівність армії призвела до протистояння, адже кельтських військ було 70 тис., а римської армії тільки 55 тис. (серед яких 30 тис. тяжко-озброєних воїнів легіонів, 20 тис. озброєних союзних галльських піших підрозділів і всього 4 тис. кавалеристів). Бій тривав протягом двох днів і його з впевненістю можна назвати кровопролитна січня, адже з кожного боку втрати були досить великими. Проте, як не дивно перемогу отримали все ж таки професійна римська армія, тому армія противника не мала професійної військової підготовки і на її боці боролися навіть жінки та діти. На знак програшу кельти визнали Рим і йому скорились та змушені були повертатися на ті території, з яких прийшли.

Кельтські племена, що були союзниками Риму, тобто едуї, арвернони та секвани попросили військової допомоги у Цезаря, адже у серпні 58 р. німецькі воїни під керівництвом Свевського вождя Ариовіста здійснили грабіжницькі напади на їхні землі. Цезар усвідомлював нерівність сил – 50 тис. військо Риму проти 75 тис. армії Ариовіста, проте вирушив союзникам на допомогу. Сходження військ відбулося біля поселення Везонтіон (передмістя сучасного Безансона), де ще 10 днів жодна сторона не чинила нападу, а зайняла вичікувальну позицію, щоб краще дізнатися ворога.

Біля гірського хребта Вогез (по лінії сучасних сіл Бельфор, Мульгаз і Серне) Цезар вперше завдав удару військам свевів на їхніх східних позиціях [8]. І знову ж таки далася в знаки професійність римської армії, адже внаслідок бою одна частина німецьких військ була знищена на полі бою, а інша ж зуміла втекти на правий берег річки Рейн. Цезар натомість зумів закріпитися у центральній частині Кошлатаю, або ж, які її називали Дальній Галлії. Для того, щоб остаточно цю територію віднести до Рим за наказом Цезаря було збудовано зимові табори, для того, щоб римська армія могла перезимувати і відлякувати племена, або ж племінні союзи, які претендуватимуть на їхні землі. Ось таким чином римляни зуміли закріпитись на берегах Рейну.

Ще однією провінцією Риму була Африка, яка приєднана була у 146 р. до н. е., внаслідок Третьої Пунічної війни, в якій Карфаген отримав поразку. Для її вкоренення та входження до складу Риму сенат відправив комісію (*decemviri*) до складу якої входили десять осіб. На чолі комісії з практично необмеженою владою був полководець, що захопив Африку - Сципій Еміліан. Головна мета, що покладалась на комісію – потреба у направленні відносин з сусідніми державами та народами, а також потрібно було закріпити римську політику на цих теренах.

Представники комісії взяли на себе досить велику роль, саме тому вони з часом перетворили залишки Карфагенської держави на свою власну провінцію. При цьому більша частина земель цієї провінції перетворила в суспільне поле (*ager publicus*). Дані землі здавали в оренду римським публіканам великими ділянками і за це комісія досить збагатилась.

Коли ж Октавіан Август повалив у Стародавньому Єгипті останню царицю Клеопатру, тоді ж і Єгипет перетворено на ще одну римську провінцію. Відбулася ця подія у 30 р. до н. е. і була зовсім не військовою. Єдиною проблемою на території Олександрії Єгипетської були інтереси та впливи етнічних діаспор, зокрема, греків, євреїв та єгиптян, це призводило до міжетнічних сутичок, включаючи навіть явище різанини на локальному рівні через ненависть одне до одного.

Така напружена ситуація постійно посилювалась, особливо за часів Першої Іудейської війни, коли в Олександрії цілі єврейські квартали через антисемітичне спрямування були оточені, а згодом під час військових дій були розграбовані та спалені. Кількість постраждалих у цих сутичках доходить до 50 тис. осіб. Напружена боротьба тривала допоки не втрутились римські легіони на чолі з префектом Тіберієм Юлієм Олександром [59].

Після того, як з'явилися нові провінції була досить напружена ситуація з військовим командуванням у Єгипті. У самому Римі створились нові провінції, зокрема у 146 р. до н. е. появилася провінція Македонія, а у 133 р. до н. е. – Азія. Протягом I ст. до складу Риму відійшли нові провінції – Віфінія, Сирія, Бельгіка,

Кіпр, Крит, Лугдунська Галлія. В результаті приєднання нових провінцій збільшувалась і чисельність армії, яка постійно контролювала та охороняла кордони Римської імперії.

Важливими персонами, що мала неабиякі повноваження на території провінції були претори (пропреторами), які мали проконсульську владу. По-іншому у римському суспільстві їх називали промагістрати, які стали своєрідною родзинкою у політичній системі Риму. У провінції проконсулів спрямовував сенат, і посаду проконсула могли зайняти тільки ті особи, які займали магістратуру претора. Кожний проконсул отримував 12 лікторів з фасками, це були пучки березових прутиків, що перев'язувались червоним шнуром і означали символ влади.

У римському суспільстві проконсульськими повноваженнями наділяли по-особливому. Першим пропретором став М. Клавдія Марцелла, за повідомленням одного з дослідників Лівія, який описував так його діяльність: «Народ дав Марку Марцелл проконсульську владу, так як після каннської поразки він єдиний з римських полководців вдало воював в Італії» [48, с. 99].

Претори, що мали проконсульський імперій з часом ставали намісниками Африки, Корсики, Сицилії та Сардинії. З часом їх почали направляти й у Азію, Македонію та іспанські провінції. Особа, що ставала проконсулом та промагістратом, не зобов'язана була попередньо обіймати вищу посаду. В історіографії досить часто наділених імперієм полководців називали *privatus cum imperio*, а от приватних осіб з проконсульським імперієм римляни називали *privatus pro consule*.

У 210 р. головна римська коміція проконсулом Публія Корнелія Сципіона, що раніше перебував на посаді тільки еділа. Це був один з найбільш відомих випадків, коли вища військова посада була доручена тій особі, яка не була перед цим магістратом. Немає однозначної відповіді, щодо того, як саме Сципіон отримав посаду імперій.

Згідно реформи Корнелія Сулли була припинена практика наділення проконсульським імперієм *privatus*. За свідченнями Р. Рідлі у римському консерватизмі насамперед була тактична необхідність надання проконсульської влади, це й послужило причиною створення проконсулату. Через плебісцит або прийняття закону відбувалася легалізація нових правових норм. Народні збори мали право змінювати закони функціонування будь-якої магістратури, і це змінювало уявлення римлян на рахунок управління, що здійснювалося у формі *res publica*. За часів існування Римської Республіки кожного разу, коли до повноважень приходив претор, або ж приватна особа потрібно було приймати новий закон. Проконсулат, окрім того, що мав роль військового командування також використовувався задля можливості проведення тріумфу полководцем [26, с. 201]. Пророгація імперії забезпечувала правову можливість для консула у проведенні тріумфу з певним терміном повноважень. Влада проконсула була досить обмеженою, оскільки поширювалася не на цілу державу, а тільки на довірену йому провінцію. Завдяки цій обставині історіографи характеризують консульський імперій тільки, як частинку проконсульського. Якщо ж проконсул переходив на посаду консула або ж претора, то він продовжував використовувати той самий імперій, адже його наділили куріатні комісії. Для дотримання субординації і єдиноначальності у війську про магістрат у своїх діях стояв нижче магістрату, і безсумнівно змушений був підкорятися [32].

Проконсулат з часом у Римській республіці пройшов еволюцію і став у зовнішній політиці для даної держави головним інструментом. Він став дієвим чинником у вирішенні найголовніших проблем у державі, які були викликані римською правовою системою. Паралельно з тим було закладено єдиним правильним та лояльним джерелом влади – імперій, що перебував у руках претора, проконсулів, або ж будь-якої приватної особи.

Таким чином, відповідно до проведення політики Римською імперією в провінціях, вони відповідно були поділені на проконсульські та пропреторські провінції.

2.2Провінції епохи принципату

З 56 р. Римською державою почали одночасно керувати три лідера – Август, Лепід та Антоній, їхня політика здійснювалася протягом 12 років. З 44 р. єдиною особним правителем став Август і перейняв усю повноту влади. За такий короткий період не тільки правителі змінювалися, але й форми правління державою – вона переходила від тиранії і диктатури до демократії і аристократії, а згодом до монархії та республіки. Усі ці форми взагаліному приносять новий історичний лад – принципат [9, с. 546].

У I-II ст. за часів принципату позитивним моментом для Римського суспільства стало розвиток публічного права, адже призвело до припинення громадянських воєн в середині держави та сприяло встановленню миру між етносами, що населяли Римську імперію. Головним позитивним наслідком цих процесів став розвиток державного ладу та встановлення громадських прав.

Завдяки цьому фактору Рим вперше навколо себе не просто зібрав народи Середземномор'я, а й з часом встановлював їхнє спільне проживання. Між деякими державами та народами за допомогою сенату, коміцій та принцепсів були знищені кордони і вони починали створювати або ж свою окрему провінцію, або долучатися до сусідньої. Разом з тим змінювалось їхнє життя повністю, тобто Рим надавав свій захист від їхніх ворогів, проте разом з тим знищував їхню монетну систему, частково законодавство та нехтував їхніми внутрішніми законами.

Саме завдяки публічному праву Римська імперія з часом перетворилася на світову державу. Сприяло цьому факту умови, що виникли у державах Середземномор'я, зокрема, відбувся прогрес у внутрішній та зовнішній торгівлі, у сільському господарстві, в будівельній справі це зокрема призводило налагодження культурних та економічних зв'язків між цими державами [8].

Публічне право спровокувало створення досить складної політико-адміністративної системи управління за часів принципату. У державному устрою до Римської імперії входили сама Італія як центр та ціла низка римських

провінцій, які мали з однієї сторони підкорятись найголовнішому місту, а з іншої сторони мали частково свій устрій та внутрішній порядок. Це відбилося найбільш продуктивно в часи принципату на містах. Разом з старими з'явилися нові міста, які мали свою систему управління, і з часом ставали муніципіями.

Поряд з управлінням зміни відбулися і у економічному, ідеологічному та культурному стані самого Риму. За часів імперії дане місто перетворилось на столицю великої держави, на противагу тому, що в попередній час було просто одним з найбагатших міст держави. Завдяки тому, що у Римі перебував імператор та уся центральна влада, то він став головним адміністративно-політичним центром імперії [59]. Населення самого міста коливалось від 1 млн. до 1,5 млн., що робило його лідером серед міст античного світу. Рим ставав центром, де відбувався повний розвиток і культурного і релігійного життя громади середземноморського світу. Тут була найбільша кількість різноманітних станів та професій, і саме в цьому місті була найбільша концентрація найбагатшого стану суспільства.

Столичне місто Рим проживало за кошти своїх провінцій. Для утримання центрального уряду та розбудови громадських споруд та розкішних палаців у Римі відбувалося з тих податків, які здавали провінційне населення. Знаряддя експансії у той час було сам публічне право, яке диктувало тогочасні закони у провінціях. Головними органами управління згідно закону в Італії були принцес та сенат, проте разом з тим регулярні війська на території італійських земель не мали права на перебування, проте так було тільки на початках, а у часи Республіки з даним правом перестали рахуватися.

Кордони Італії були розширені до альпійських хребтів аж за межі Рубікона за часів правління Августа. Саме даний імператор розділив імперію на 11 районів, які стали адміністративними територіями з місцевим управлінням. Усі території, що була за межами Італії перетворились на провінції. Західні провінції включали Сардинію, Корсику, чотири галльські (Нарбонську провінцію, Аквітанію, Лугудунську Галлію і Белгіку), три провінції Іспанії (Бетику, Лузітанію і Тарраконську Іспанію), Нижню і Верхню Німеччину і Британію [6, с.

31]. У соціально-економічному та етнічному стані дані провінції були практично як єдине ціле і це була найбільш розвинена частина Римської імперії. На противагу іншим землям жителі даних провінцій мали певні переваги. Також вони мали покращену охорону своїх земель, адже тут було розташовано з 25 легіонів римської армії – цілих 10, що нараховували близько 100 тис. осіб [4, с. 161].

За часів принципату почали прийматися закони, які жителям західних міст надавали права латинського та римського громадянства. У містах вводилося право самоврядування, і з того часу кожне місто могло керуватися з місця і вирішувати найголовніші питання. Досить часто саме вихідці із західних провінцій мали честь займати досить високі посади та ставали великими військовими чи політичними діячами [35, с. 113].

Ще одним важливим політичним та економічним центром були Дунайсько-балканські провінції, до яких належали: Фракія, Дакія, Македонія, Далмація, Ахайя, Епір, Реція, Норіка, Паннонія та Нижня та Верхня Мезія. Саме тому в публічному праві даних провінцій велика увага приділялася їхньому військовому, економічному та територіальному устрою. Серед населення даних провінцій варто виділити фракійські та іллірійські племена, які практично мали однаків політичний, соціально-економічний та культурний розвиток [4, с. 165].

Найзагрозливішу та найнебезпечнішу частину Римської імперії становив все ж таки Дунайський кордон, і тому для його охорони імператор завжди надавав найбільшу кількість військ, адже по іншу сторону завжди розташовувалися кочівники, які могли завдати удару у будь-який час. Одними з найрозвиненіших тогочасних провінцій були Македонія та Ахайя. Вони мали досить високий рівень політичного та економічного розвитку, адже існували досить великий хронологічний період та у минулому були областями грецької цивілізації. Саме тому дані провінції мали великі пільги та привілеї в порівнянні з іншими.

В провінціях Сирії, Палестини, Єгипту та Юдеї римляни зайняли тактику політики елліністичних царів. Тільки з часом на даних теренах було введено

римський правопорядок та право, а через нетривалий період введено латинську мову, що вплинуло на досить швидкі темпи романізації. Це створилося завдяки введенню в даних провінціях муніципій та колоній римського зразка. За допомогою великих торговельних шляхів, дані провінції отримали досить високий розвиток. Навіть з східними державами такими, як Китай та Індія у них були торговельні відносини, що вимагало розвитку правил торговельного обороту і митного регулювання, а специфічна соціально-політична атмосфера перетворювала східні провінції Імперії в особливий політико-адміністративний комплекс держави зі своїми специфічними нормами публічного права [32].

Законодавство Риму мало помітний вплив на східні провінції, зокрема на Єгипет. Ця провінція була насамперед не провінцією Імперії, а як особиста територія принцепса, тобто глави держави і головним керівником даної землі було призначено важливого чиновника - префекта. В порівнянні з іншими східними провінціями тільки у Єгипті надалі залишилася стара, створена ще Птолемеєм адміністративна система управління. Романізація у даній провінції проявилась у економічному чиннику, насамперед у створенні та поширенні приватних майстерень та маєтків, які засновані на рабській праці і поряд з тим у розвитку приватної власності.

У східних провінціях існували великі замкнуті володіння – сальсути, і для їхнього управління створювалися спеціальні прокуратори, які у своїй політиці нікому не підкорюються. За допомогою політико-правових (масові конфіскації за часів періоду терору та надзвичайного законодавства) та економічних (концентрація землі) причин створювалися великі імператорські володіння. Формування потужного імперського домена, який з часом став основою економічної могутності, за рахунок освоєння нових земель, покупки, дарування та успадкування земель. За допомогою спеціального імператорського статуту (*leges*) було визначено головні принципи управління сальтусів. Згідно закону незалежне становище від муніципальної влади мали групи імператорських маєтків. Дані землі, зазвичай, здавалися прокураторами в оренду головному наймачеві (кондуктору), а він приймав головне рішення, або ж обробляв їх сам

за допомогою своїх рабів, або здавав в суборенду колонам [19]. Разом з сальтусами у провінціях були також оброблювані рабами імператорські латифундії.

Дані землі маєтків зазвичай прокураторами здавалися в оренду кондуктору, тобто головному наймачеві. А уже кондуктор мав право вибору, або ж здавати в суборенду колонам, або за допомогою своїх рабів [19]. Окрім того раби обробляли ще імператорські латифундії, поряд з сальтусами.

На сході імперії, окрім провінцій були й прикордонні держави, що мали статус напівзалежних і згідно законодавства їм було надано права і привілеї – Мідія, Вірменія, Атропанета та ін. князівства. Ця політика відбувалася завдяки тому, що дані країни і державні утворення були досить близькими до Парфянської держави, яка в ідеалі завжди приходила їм назустріч та готова допомагати [31]. У даному регіоні через таку обстановку була проведена гнучка міжнародно-правова політика та тут постійно перебували війська Римської імперії.

Особливий адміністративно-політичний комплекс, що перебував у володіннях Римської імперії в етнічному і географічному відношеннях провінцій Північної Африки були досить сприятливі у господарстві та торгівлі. Римський імператор поділив ці землі на 4 провінції: Мавританію Цезаря і Мавританію Тингітанську, а також Африку і Нумідію. Романізація африканських держав до кінця II ст. здебільшого досягла свого апогею – насамперед з'явилась велика кількість нових міст муніципального типу, а разом з цим на місцеве населення поширювалося латинське та римське громадянство. Це обґрунтовувалося тим, що в економічному плані позитивні зміни відбулися за рахунок того, що у африканських провінціях все зводилося на праці особисто вільних селян, а не на рабській праці, це вплинуло на публічне право, норми якого врегульовувало договірні і майнові відносини [8]. Землі згідно закону поділялися племінні округи, які перебували під владою племінних старійшин та вождів та на міські, якими керували міські органи влади, ще були приватні латифундії, на які не

поширювалася влада міських муніципій, адже багато з них мали статус вилучених територій (як правило-імператорські сальтуси) [9].

РОЗДІЛ 3

РОМАНІЗАЦІЯ ПРОВІНЦІЙ У III-Vст.

3.1. Римські провінції на території Британії та Північної Африки

В історіографії Британії є дві точки зору, щодо початку римського періоду на цих територіях, одні вважають, що він розпочався з походів Клавдія в 43-47 рр., інші ж вважають, що з походів Цезаря в 54-53 рр. до н.е. За часів Цезаря дослідники вважають, що до римського періоду варто віднести також той період, у якому політична та культурна романізація практично не проводилась. Похід Клавдія вважають до римським, з іншої сторони історики вважають, що не зовсім правильно так називати Британію уже після походів Юлія Цезаря [4, с. 159].

На протязі даного періоду, хоч і надалі існували вожді-клієнти, проте уже зроблено перші кроки для їхньої заміни на управлінську знать, це і призвело до трансформації політичних інститутів. Проте ці процеси були поодинокими, і масовості ми не простежуємо. Адже по цілій території Британії в той час існували ще клієнтські режими.

Королі-васали (вожді васалів), які проживали в Британії, мали тісні стосунки з римським урядом на острові та армією, яка там була, і залежала від них, тому вони могли користуватися лише певною внутрішньою автономією, зберігаючи статус королівства. Рим позбавляв вождя права на військо та взагалі можна було розграбувати їхні території. Векономічну залежність від Риму потрапляли також дрібні королівства, досить часто простежуємо, що у римлян британський правлячий клас брав кошти у позику. У цьому випадку у підлеглих лідерів є два варіанти: або погодитися на юрисдикцію Риму та його законних представників на острові, або спробувати узаконити свій суверенітет і владу військовими засобами (намагаючись протистояти вигнанню римлян).

Правда, деякі люди намагалися вигнати римлян силою, і виник значний бунт, але всі вони закінчилися марно, а також спричинили велику кількість жертв британського народу.

Підсумковою політикою Риму щодо завоювання Британії варто вважати походи Юлія Агриколи, а згодом кордон простягнувся вздовж стін Адріана та Антонія [9]. Зупинка завоювання острова не є кінцем романізації чи навіть її фази. Агрикола заклав основу для романізації, і багато представників місцевої знаті почали приєднуватися до римських звичаїв [8]. Факти довели, що васальна державна система на цьому етапі неефективна: повстання васального короля. Це стало головним вирішальним чинником заміни клієнтської влади дворянином Курією.

У цей період панувала тенденція замінити васальних королів місцевими вельможами, які мали значний вплив і після римських реформ стали куріалами. Деякі громади мали автономію у самоврядуванні. Відбувався містобудівний процес (будувалися романські міста). Це, у свою чергу, збільшувало кількість курій, тим самим посилюючи управління місцевими елементами романізації (збільшуючи загальну кількість курій).

Як невід'ємна частина Римської держави, Британія зазнала тих самих реформ, що й решта величезної імперії. Процес перетворення Англії на дієцезію, що відбулася 296 р. н. е. Констанцієм Хлором описав сучасний історик О. І. Малюкін. Ця реформа була остаточно затверджена до 314 р. н. е., що знайшло відображення у «списку Верони», в якому Сполучене Королівство було представлено як дієцезія з кількох провінцій.

Британія відтворила долю всієї країни в політиці: боротьба за імперську владу також торкнулася її. Деякі британські губернатори брали участь у боротьбі за імперську владу, які в останні кілька років існування Британії як римської провінції з узурпаторами лише поширили владу безпосередньо на острів. Це явище викликане необхідністю запобігання «варварським» вторгненням з материка. Британія була частиною сепаратистської Галльської імперії, і її доля склалася інакше через поділ кількох імператорів.

З моменту його появи Рим був членом Асоціації Федерації, а потім почав створювати федерацію під власним керівництвом. Загальним маршрутом розвитку Римської держави є тенденція романізації + федералізації, що означає, що з посиленням романізації та збільшенням кількості поховальних речей місцевих вельмож і заможних людей відбувається розширення суб'єктивних прав. Британія пішла цим шляхом[9]. На Британському острові від походів Цезаря і до встановлення більш або не менше постійних кордонів Римської держави була система архаїчних клієнтських королівств, яка з часом змінена на романізовану систему з куріалами.

Поширення курії, використовуваної місцевими вельможами - куріаллами, розширення прав місцевої автономії і указ Каракалли про надання громадянства іншим провінціям - перемога римського федеративного ладу. Британія повністю відчула римський механізм романізації + федералізації, але цей процес був надто пізно для завершення, коли римський уряд залишив острів. Але після закінчення римської ери романізовані міста та характеристики Британії ще відслідковувалися близько 50 років, після чого почалася нова неримська історія Британії.

Лідери династії Антонія прагнули розбудувувати та підтримувати міську культуру й саме місто, які вважалися фортецею римського панування в провінціях, що призвело у II ст. до розквіту. Це стало епохою культурного розквіту в північно африканських містах [9, с. 505]. У цей час до складу Римської імперії входило майже 2000 міст. Африканські міста зробили внесок у середземноморську культуру і стали невід'ємною частиною римського світу [32].

Для кожного міста притаманними залишалися певні елементи, які все ж таки робили їх прив'язаними до Римської імперії. Міста у той час були, як морськими портами Утіка, Карфаген, Цезарія, Тінгіс, Сабрата, Лептіс-Магна, так і сільсько-господарські Волубіліс та Тугга, так і військові Ламбезіс та Тімгад. По середині міста розташовувався форум, на якому перетиналися дві головні вулиці, що проходили зі сходу на захід та з півночі на південь. Якщо місто уже

існувало, то ставши частиною провінції воно змушене було спроектувати ряд перебудов. Якщо ж місто створювалося самими римлянами, то опиралося тільки на римську містобудівну традицію. Один з прикладів побудови такого міста – це Тімгад [32]. Форум мав прямокутну форму, навколо якої були портики, а уже за ними були розташовані базилік, курії та храми. Форум був основою суспільного життя.

Як тільки міста почали розбудовуватися та розвиватися, то торгівля уже не могла поміститися на форумі і тому виникла потреба у будові ринків. Вони як правило розташовувалися під відкритим небом і були прямокутними. У центральній частині форуму встановлювали фонтан, за яким розташовувалися лавки, де були торговці [58]. Курії для північно-африканських міст ставали чи не найважливішим елементом. До прикладу у м. Тімгада курія виглядала, як прямокутна споруда з трьома прорізами. Вхід до курії був з портиків, а далі по сходах і до вестибюлю. На зразок Риму в стилі *rostra Julia* була збудована трибуна для промовців, що ставала п'єдисталом форуму. Громадські вбиральні знаходилися у північно-східній частині форуму. Вони передбачали ряд сидінь, які відділені були між собою ручками у формі дельфінів. Великий прямокутний неф з портиками складав основу базиліки. У деяких базиліках було навіть по декілька нефів. У кожному місті були храми. Основу для храмів складала подовжена зала, яка зі сходу на захід була витягнута і піднесена на цоколь [20, с.142].

Інколи храми могли бути присвячені певному богові – Міневі, Юпітеру, Юноні, на зразок римського Капітолійського храму. Мавретанські міста – Сала, Тінгіс, Волюбіліс, Тамусіда ставали з часом центрами поклоніння Капітолійській тріаді. У даних храмах для кожного божества передбачався окремий зал. До прикладу Капітолій Тімгада складався з трьох залів, де була велика кількість статуї розташовано прикрашений спереду шістьма колонами, та по сторонах мав колонаду[58].

Головне завдання провінційних зборів у африканських містах стала організацій культу імператора. На зборах обиралася почесна посада – жрець

(*sacerdos provinciae*), головним завданням якого передбачалося – належне виконання культу.

У Північно-Африканських провінціях міське населення не бажало створювати та дотримуватися імператорського культу, якщо це давало певне полегшення та вигоду для громади чи колонії. В такому випадку на честь імператора коштами жителів міст будувалися прославляючи речі – арки та статуї.

Ті ж храми, що влаштовувалися на честь східних богів, вони мали інші особливості. Варто згадати храм в Туззі – Баала-Сатурна, який був прикрашений вузьким довгим залом, що був викладений великими плитами та трьох залів, що були поряд, де розташовувалася скарбниця та принесені жертви і дари.

Ще у африканських провінція було надзвичайно багато цирків, театрів та амфітеатрів. Окрім того, що вони були розважальними спорудами, з часом вони ставали інструментом для романізації місцевого населення, адже їх часто відвідували окрім міщан ще й селяни. На даних провінціях найбільше розбудовані були театри, а от цирки та амфітеатри поширені були у меншій мірі [32].

Поряд з культурними закладами важливу роль відігравали й лазні, які називались на цій території термами. У лазнях зазвичай було декілька залів, серед яких варто відзначити тепідарій (парна кімната), кальдарій (зал з гарячим басейном), фригидарій (холодний зал з басейном), Лаконіки (зал з парною) та безпосередньо зала для натирань. Терми розташовувались не тільки у великих містах, де нараховувалося декілька десятків, але й у невеликих містечках, де могло бути 1-2.

II століття н.е. був для африканських міст часом спокою і мирного розвитку. Тому містам не потрібно було зводити оборонні споруди. Населення міст поступово збільшувалося і це призвело до розширення кордонів міст, тому процес урбанізації призвів до того, що люди почали селитися за межами міст. Бували й такі випадки, коли у містах не було укріплених стін, тому вони часто прикрашали в'їзні частини тріумфальними арками та монументальними

воротами. На тріумфальній арці в Тріполі прикрашено барельєфами і прославлено Марка Аврелія, причому двічі [59].

Питання освіти у провінціях Африки у II ст. практично не відрізнялося від Римської імперії. Практично кожний громадянин за досить невелику плату міг віддати свого сина у школу, в якій навчали письму, рахунків та читанню. Якщо сім'я мала кошти, то юнак міг продовжити навчання в школу ритора чи школу граматики маючи певні здібності. Проте характерно освіта була здебільшого привілеями багатой аристократії.

З території Африканських провінцій у II ст. н.е. вийшла велика кількість відомих чиновників та юристів Римської імперії. Сальвій Юліан, який написав «Вічний едикт» був вихідцем з африканського міста Гадрумет. У творі «До самого себе» імператор Марк Аврелій також згадував одного зі своїх вчителів – Марка Корнелія Фронтоніа, який був родом з Цірта [23, с. 63].

Отже, в II столітті н.е. Північно-африканські міста переживали культурний підйом, що було пов'язано з їх підтримкою Антоніна, а також відсутністю на території Африки в досліджуваній час серйозних військових конфліктів.

3.2.Романізація римських провінцій Дакії та Мезії

Професійна озброєна армія становила основу могутності всієї Римської імперії. Адже за її рахунок Рим процвітав і його території зростали. Окрім того, що армія билася за території ще одним її завданням стало постачання рабів на території держави, як основної робочої сили. Безпосередньо саме армія змушена була оберігати кордони від варварського світу. Дуже мало в історії відведено мирного часу у Римській державі, адже перш за все вона була військовою. Тому війська цінувались на даних теренах у будь-який час.

Перетворити військо на професійне допомогли реформи, які провели Гай Марій у II ст. до н. е. та Октавіан Август у I ст. до н. е. з тих пір жодні події у

Римі не обходились без допомоги війська. З часом навіть військове управління почало висувати своїх лідерів на роль імператора. Римська армія поділялася на регулярні частини, які називалися легіони. Імперія ще з часів Августа зосереджувала контроль над усім Середземномор'ям, таким чином вона вийшла до природних меж, які захищалися і природою і силою зброї. Південний кордон Римської імперії проходив по пісках Сахари, натомість північний – вздовж Рейну, до витоків Дунаю, і аж до впадання в Понт Евксинський (сучасне – Чорне море), східний кордон простягався по р. Євфрат, а західний – омивався океаном [25, с. 171]. По усіх цих територіях постійно перебували війська Риму, при цьому захищали провінції від небажаних варварських набігів. Дивлячись на обстановку та райони, де була найбільша загроза варто виділити три частини армії.

Легіони стояли по річках, зокрема на Дунаї – дунайські, на Євфраті – східні, а на Рейні – німецькі. За допомогою цих легіонів Римська імперія вирішувала свої найголовніші питання, саме вони були найчисельнішими та мали найбільшу загартованість у битвах з ворогами, і безпосередньо, що саме ці війська мали впливи на всі процеси, що відбувались в Римі. Вони становили певний приклад для тих легіонів, що перебували в Іспанії, Британії та Африці.

У двох провінціях, які нас цікавлять - у Мезії та Дакії перебували також легіони Римської імперії.

Статус крайнього форпосту імперії проти варварського світу носила провінція Дакія. Для охорони карпатсько-дунайських провінцій Рим дбав досить добре, відправляючи на цю територію найкращі та найчисельніші легіони для боротьби з варварами, які насувалися з кочових степів.

Окрім значного корпусу допоміжних частин, на даній провінції розташовувалися й легіони: до 118 р. – 2 легіони, до 168 р. – 1, з 168 р. – 2. Серед головних легіонів, що розташовували свої війська в Дакії варто відзначити XIII Близнюк, IV Флавіїв, V Македонський, окрім яких ще перебували змішані легіони. Дакія перетворилася на постійний військовий центр[36].

Одним з найбільших та найвпливовішим у провінції був легіон XIII Близнюк. Відомим був, у зв'язку з участю у двох війнах з підкорення північно-дунайських територій. Ще з часів Троянської війни Рим розпочав оборону Дакії через страх втрати своїх східних кордонів, а з іншої сторони з стратегічного завдання, яке отримала армія.

Уже після завершення війни частина армії, такі легіони, як Флавій, Фелікс та Близнюк залишились на даній території для того, щоб внормувати та контролювати окрім військового аспекту ще й лінію оборони.

Історики припускають, що ще один легіон, який долучився до захисту був XIII Близнюк і прийшов на дану провінцію з Віндобона, де перебував до 101 р. н. е., і разом з XV Аполлоновим, I Помічником та XIV Близнюком розпочав свою службу на даній території. Досить часто ставиться під сумнів існування саме цього легіону у Дакії, адже у джерелах не вказано про його пересування по цій території під час війн і в міжвоєнний період також. Тому ми не можемо з точністю сказати, що він був на даних теренах [25, с. 173]. Також джерела подають нам інформацію про те, що керівництво легіонами IV Флавієм Фелікс і XIII Близнюк у проміжку між Дакійськими війнами, тобто до 105 р. н. е. здійснювалося Помпеєм Лонгіном.

Після завершення першої війни даний легіон поряд з іншими відряджені були для контролю Банати [9]. Знайдені речові джерела підтверджують даний факт, до сьогодні дійшли залишки кераміки на якій поставлено клеймо легіону, це підтверджується і писемними джерелами, в яких вказується, що у 102-103 рр. н. е. на території Банати розташовувався легіон IV Флавієва Фелікс.

Для римської армії, всі військові дії, що відбувались на території Дакії були досить важкими. Римський імператор багатьох учасників воєн, що були у цьому регіоні відзначив, адже вони брали участь у найбільш войовничих війнах. Серед числа осіб, яких відзначили виділяють і К. Целлія, який був трибуном XIII Близнюк і разом з тим займався продовольчими запасами армії.

Головна мета легіону полягала у контролюванні північних зон, що були приєднані до Риму, так було ще з початків наступу на дакійські території, і

залишилося головним до створення провінції Дакія. Кастр Апула протягом цілого періоду перебування римських легіонів став їхнім місцем дислокації. Для кращого нагляду за територією солдати та керівництво легіонів збудувало на скелястому підвищенні правого берега Муреш великий, розлогий табір.

За допомогою прочитаної інформації на клеймі легіону XIII Близнюка в історіографії створилась думка про те, що поряд з цим легіоном розміщувався ще легіон I Помічник. Антропонім Тадій був відновлений як I *Adiutrix*. Проте дослідник Е. Ріттерлінг вказав, що ця інформація є помилкою. Поряд з цим знаходимо ще непрямі джерела, які вказують про перебування I Помічника на цих територіях.

Проте є й непрямі новини, що легіонери I Помічника справді перебували на завойованих територіях. Ветерани цього легіону мали дві посвяти з Апулії. У 1962 р. був знайдений камінь з вигравіруваним на ньому знаком помічника Першого легіону на стіні римського форту в районі Сармізегетуз в Реджії. На території Дакії діяли не цілий регіон, а тільки його частина. Замок Апулії був перебудований за Адріана і не міг вмістити двох легіонів під час і після військових дій [59].

До Парфянської війни Траяна оригінальна система оборони Дакії вже існувала і була пов'язана з вимогами оборони та спостереження. Відносна стабільність нової провінції дозволила Траяну брати участь у Східному поході та долучити частину дакійської армії. До складу експедиційного корпусу входили також легіон XIII Близнюка, про що ми дізнаємося з надписів, які було знайдено від Іспанії до Бейрута. Частина легіону XIII Близнюка вирушила на схід під командуванням Юлія Квадрата. Під командуванням Юліуса Фумбаса тринадцята пара легіонів попрямувала на схід.

Роксолани та язиги почали нападати на територію Дакії після смерті Траяна, до цього ж додалися самі повстання, що відбулися у внутрішньому житті. Щоб усунути цей конфлікт, новий імператор Адріан послав до Дакії К. Марція Турбона в якості помічника на місці.

Відомо, що Дакія реорганізувала після ліквідації інциденту. Провінція була розділена - Верхню Дакію і Нижню Дакію, а у 124 р. н. е. виокремили ще одну частину – Пороліська Дакія. Кожна провінція для захисту своїх територій має свою армію, яка підкорювалася наміснику.

Вождь Верхньої Дакії був намісником і прирівнювався до посади претора, а також він служив посланцем армії провінції, адже XIII легіон Близнюк продовжував знаходитись в головному військовому центрі новоствореної провінції Апулії. Найголовніша влада належала наміснику, який керував у трьох провінціях, призначаючи прокурорів кінного рівня Нижньої Дакії та прокурорів кінного рівня Верхньої Дакії та Поліської Дакії.

Протягом усього правління Адріана ситуація в Дакії була вноормовано стабільною, а історичні записи свідчили, що серйозного конфлікту в цей час не було. За правління Антоніна Пія ситуація в Карпатсько-Дунайській провінції знову погіршилася [9]. Цей напад був ініційований самою Дакією. Імператор не маючи іншого вибору збільшував військовий склад армії провінції Дакія за рахунок допоміжних військ. На території річок Великий та Малий Самош з'явилась нова лінія укріплень [24, с. 92-94].

У 156 р. і 157 р. н. е. відбулися великі військові конфлікти. В охороні територій Дакії брав участь XIII корпус Близнюка під командою посланця і намісника губернії М. Стація Пріска.

З боку намісника успішним завершенням бойових дій було відзначення спорудження величного вівтаря в пам'ять імператора, який присвятили Вікторію Августу. Очевидно, цю перемогу Дакії вважали неприйнятною помстою, тому вівтар збудували неподалік, колишньої столиці Децебала - дакійської Сармізегетузи в Гредішті Мунчелулуї, ймовірно, з пропагандистськими цілями. На знак великої пошани у зв'язку з славетною перемогою у місті Апулії створили посвяту Найкращому Превеликому Юпітеру, за допомогою якого прославився легіон XIII Близнюк та в загальному уся імперія. За часів Антонія Пія даний легіон увійшов до його титулатури, завдяки відзначення почесним епітетом. Отже, в 50-х рр. н. е. даний легіон мав особливі заслуги.

Оскільки легіон XIII Близнюктривалий період на півночі був єдиним полком від Нижнього Дунаю, можна припустити, що територія під його військовим контролем включала сусідні райони, крім території Верхньої Дакії, а на території Пороліської Дакії головним чином розташовувалася тільки невелика частина легіону.

Можна сказати, що після війни Маркоманів ситуація в Дакії стала вкрай нестабільною. У 166 р. н. е. під впливом важкої ситуації на кордоні Дакії і загальної критичної ситуації на Дунаї Марк Аврелій Карпатсько-Дунайську провінцію знову реорганізував [9].

З 167 р. н.е. розпочалося тривале вторгнення в Дакію. До 170 р. н. е. бури, сармати та лакрінги, що межували з Дакією, постійно намагалися розорити та спустошити цю провінцію. У 168-169 рр. н.е. мешканці Дакії напали на територію провінції і досягли Сармізегетузи. У північно-західній частині провінції пограбованими та сплюндрованими залишилися гірські села. Не дивлячись на свою значущість Рим не надав цій території хорошу систему оборони, і військ тут перебувало також доволі не багато. На фінал маркоманських воєн Рим зумів взяти владу під свій контроль, в першу чергу військовий. Головними прокураторами імперія призначала бенефіціаріїв, і разом з тим військових з XIII Близнюк легіону.

Найперше, що зробив Маркус Аврелій зіткнувшись з труднощами під час перебування в Карпатсько-Дунайському регіоні - посилив гарнізон Дакії. У зв'язку з його рішенням тут створився ще один легіон. V Македонський легіон було перекинуто з Нижньої Мезії, або безпосередньо зі сходу, до Пороліської Дакії, де брав участь у Парфянській війні Луція Віра під командуванням посланця П. Марція Віра. Ймовірно, адміністративна організація Північно-Дунайського краю відійшла відразу після розміщення корпусу на новому місці [24, с. 101].

Під час Маркоманської війни основним завданням Македонського V легіону після того, як він перейшов до південних Карпат був захист північно-

західної частини кордону Дакії і, очевидно, від Нижньої Паннонії та Верхньої Панонії до Канунту на кордоні з Дунаєм.

Після своєї реорганізації Марка два легіони Дакії почали слухатися наміснику трьох Дакій, якому ще доповідали та звітували по тайський та агульський легіони. Через об'єднання усіх частин та легіонів римської армії на півночі Нижнього Дунаю організувався досить стійкий та сильний контрнаступ проти варварської навали.

Наприкінці 70-х рр. II ст. до н.е. Ситуація на кордоні провінції Дакія погіршилася. Після війни Маркоманів римляни розселили велику кількість варварів у Пороліській Дакії [24, с. 101]. Один з підрозділів V Македонського легіону у 180 р. н. е. воював у конфлікті у Північній Дакії з бурами, після чого вони примирилися у війні, причиною якої викликаної було кочування племен на східному кордоні провінції.

Конфлікт із вільною Дакією тривав і під час правління його сина Марка Аврелія- Коммода. У той час з півночі і зі сходу відбувалися напади на Дакію. Криза яка розпочалася ще після війни Маркоманів, після смерті Коммода надалі активно розвивалася. Дакійська армія у часи громадянської війни в імперії була досить лояльною до імперської влади. Римські імператори досить часто опиралися на військових, адже вони допомагали у вирішенні будь-якого бунту та заворушення, також він досить прихильно ставився до військових. З часів правління Септимія Севера дунайська армія була не тільки великою межею та стіною між величною імперією та варварським світом розглядалася не лише як потужна стіна для нападів варварів, а й як допомога імператору на території провінції [24, с. 102].

Як ми знаємо, армія Дакії брала участь у вирішенні конфліктів з противниками трону. У 193 р. н. е. в Італію була відправлена армія Септимія Севера проти Дідія Юліана, до складу якої входили частини дакійських легіонів. У тому ж році в битві проти Песценія Нігера він також брав участь у заворушеннях легіону Дакія, яким командував лише колишній посланець Тіберія Манілія Фуско, колишній посланець XIII Близнюк легіону. Легатом V

Македонського легіону в 194 або 195 рр. н. е. було обрано Тіберія Клавдіана. Клавдіан у 196 р. н. е. став на чолі північно-дунайської армії, яка була відправлена Септімієм Севером до Галлії проти Д. Клодія Альбіна.

Розквіт та розвиток військового життя у провінції відбулося за часів Северів. Епоха цієї династії була розквітом військового життя в провінції. У той час в Апулії збудовано спеціальну будівлю, де відбувалися збори молодших військових офіцерів. За час правління Септімія Севера сини колишніх солдат з даного легіону були завербовані і приступили до служби.[24, с. 105].

У 213 або ж 214 рр. н. е., заради отримання військової підтримки до Дунайських провінцій навідався Каракалла. Ситуація в провінції складна через нашествя карпів. Перед візитом імператора відбулася боротьба із прикордонними племенами та разом з тим зміцнення західних та північних кордонів провінції. У центральних регіонах Дакії відбулася битва з варварами.

У битві при Дакії брали участь не тільки місцева армія, а й легіони сусідніх провінцій. Головий поєдинок відбувся на Муреші. На початку III ст. н. е. на східному кордоні Дакії відбулася битва з готами.

XIII Близнюк легіон уже після військових реформ Септімія Севера, ймовірно, під час правління Каракалли, також додав до своєї назви почесний епітет «АМТОМІАМА». Тому що не тільки виявляв турботу про армію, але, очевидно, особливо про армію Апулії, від посланців до солдатів, також було побудовано почесний вівтар на честь імператора та його матері[43, с. 33]. Дакійським провінціям та легіонам також приділили увагу останні сервські імператори. Зокрема було надано нові епітети XIII Близнюк легіону, які були створені від імені Олександра Севера- «SEVERIANA ALEXANDRIANA». I V Македонський легіон також отримав епітет.

236-237 рр. н.е. під керівництвом Максиміана Фракійця на північ від Дунаю, в регіонах Панонії та Дакії римські війська відбили сарматів і звільнили провінцію Дакії.

Усі наступні часи до 260 р. н.е. у провінції Дакія розгорілися бої. За час правління Валеріана і Галлієна було створені загони, до складу яких входили з

V Македонського і XIII Близнюк легіонів солдати. Часто в літературі знаходимо твердження того, що найбільш ймовірно цей підрозділ міг бути частиною римського гарнізону і у 261 р. н. е. міг підпорядковуватися префекту Преторію.

Вирішальне значення в історії Dakii як римської провінції зіграли 60-ті рр.. III ст.. Безперервні напади варварів, незліченні узурпації та зрада армії вплинули на авторитет центрального уряду провінції та взагалі на можливість подальшого існування Dakii, як складової частини імперії. Близько 260 р. н. е. певні райони Dakii більше не повністю контролюються центральним урядом. Військова присутність Риму зберігалася, що можна опосередковано довести, направивши тільки частину V Македонського легіону до Галлії, щоб побороти головного узурпатора влади Постума.

Розгортання легіону в Dakii (як римська провінція) закінчилося за правління Авреліана. За історичними джерелами в 271-272 або ж 274-275 рр. н. е. представники уряду, військові частини та жителі покинули свою провінцію. Легіони було переведено: V Македонський переведено на ту територію, звідки він прийшов до Dakii, тобто в Еск, а XIII Легіон Близнюків був пере направлено до Raetia.

Провінція Mezia на нижньому Дунаї була побудована в 15 р. н. е., але її межі були остаточно офіційно підтверджені в 46 р. н. е. Після того, як Рим окупував Фракійське королівство, він тривалий час не міг похвалитися стабільністю свого гарнізону [24, с. 106]. На території сучасної Румунії (Доброджа), Північної Болгарії, Сербії та Македонії залежало від зміни зовнішньополітичної ситуації, що обумовлено зростанням сили Dakii імперії, багато підрозділів регулярної римської армії.

У 69 р. н. е. після завершення громадянської війни до влади прийшла династія Флавіїв. І тільки за їхнього правління Mezia почала в нормуватися, і на її територіях закріпились чотири легіони. У 86 р. н. е. Флавієм Доміціаном Mezia була розділена на Нижню і Верхню, тому що спалахнула війна. Кожний з намісників під своїм контролем мав по дві регулярні частини римської армії, які досить кардинально вплинули на ситуацію в даному регіоні. У Верхній Mezii

перебували - VII Клавдіїв і IV Флавіїв, а в Нижній - V Македонський і I Італійський легіони. Достеменною датою створення VII Клавдієвого легіону невідома.

У повідомленнях Тита Лівія йдеться про те, що військова частина з подібним порядковим номером служила Римській республіці у II ст. до н. е. з часом брала участь у війні проти кельтів у 181 р. до н. е. У вирішальний момент бою вона допомогла пригнобленому ворогу V легіону [48, с. 147].

Дослідник К. Дандо-Коллінз стверджує, що сьомий легіон постійно примножувався, завдяки іспанським рекрутам. У середині I ст. до н. е. згадки про нього містяться в документах армії Помпея. Однак, щоб завоювати Галлію, VII легіон, поряд з XI були створені, саме з цієї метою.

Правління імператора з династії Юліїв Клавдіїв (14-68 рр. н. е.) сповнене важливих подій в історії сили. Вона не брала участь у заворушеннях у Німеччині та сусідньому Паннонському полку, що спалахнули одразу після смерті Августа, не брала участь у «драматичних творах» Калігули, в 42 р. н. е. вона вирішувала складну політичну проблему.

Фурій Камілл Скрібоніан, як намісник Далмації контролював XI перебував і VII легіони, які повстали проти імператора Клавдія, який також відносно недавно прийшов до влади. Підказки, змови поширилися на Рим і дійшли до деяких сенаторів, які, очевидно, досягли своїх цілей з гаслом повернення до республіки. Як наголошував Светоній, «громадянська війна» точилася тільки 5 днів. Підкори владі легіони так і не визнали. Як вказується в джерелах у самих легіонах перебували заколотники, і навіть найбільш авторитетні принципали, як лідери легіонів не мали на них жодного впливу. Джерела вказують, що жодні слова, які висловлювали лідери не зрушили легіони з землі навіть на крок [58].

Солдати мали справу з лояльними до губернатора високопоставленими офіцерами, які пізніше були покарані імператорськими емісарами, а потім і претендентами на престол. Дізнавшись про завершення повстання на його користь, Клавдій, який був вдячний, присвоїв почесне звання Легіону: «Claudia

Pia Fidelis» - «Клавдіїв, Благочестивий і Вірний» за схваленням сьомої та одинадцятої палат Сенату.

За правління Нерона (54-68 рр. н. е.) зовнішньополітична ситуація на північних і східних кордонах імперії погіршилася. На річці Євфрат парфянський народ активізував свої дії, і нові сарматські племена вторглися в причорноморські степи. Неспокійний імператор відійшов від нижньодунайського полку, що стояв у Мезії, і відправив їх воювати за Вірменію Парфянським царством. Водночас під тиском салматів у середині 50-х рр. почали діяти даки та бастарди [24, с. 107].

У 56-66 рр. до н.е. на надгробній епітафії Плавтія Сільвана Еліана, губернатора Мезії, що прославився, як герой британської кампанії 40-х рр., говориться, що він був посланий правити Дунайською провінцією і разом зі своєю наявною армією пройшов по лівому берегу Дунаю, щоб заспокоїти варварів. Похід був досить вдалий. Еліан, окрім того, що вгамував хвилювання сусідів, ще взяв заручників, а потім відбив напад скіфів і взяв в облогу Херсонес (сучасний Севастополь) [36].

Більшість дослідників схиляються до думки, що намісник у Мезії діяв у кінці 50-х рр. I ст. н.е. Саме в цей час у нижньому Дунаї з'явилася VII легіон Клавдія. 57-58 рр. н.е. він змінив свій похід на Східний Четвертий Скіфський. Відтоді й до кінця давніх часів його штаб-квартирою був Вімінацій (Костолац у сучасній Східній Сербії).

Під час бурхливих подій громадянської війни в 69 р. н.е. яка відбулася невдовзі після самогубства Нерона, вважається, що легіон протягом тривалого часу був досить обережним та очікував зміни обстановки. Спочатку він підтримував повстання Оттона, але він не брав участі у вирішальній битві з Рейнською армією Вітелля в Бедріаку, і, за словами Тацита, не міг підійти до нього вчасно. Очевидно, переможець Вітель помилував це і був репатрійований. За словами Тацита, коли Східна армія оголосила свого генерала Веспасіана імператором, посланці Татти Юліана не поспішали остаточно вирішити, на чиєму боці стати, а діяли «згідно з новинами» [25, с. 174]. Потім

він пішов назустріч війську, яке рухалося зі сходу наступного претендента на престол, і не досяг до них. Можливо, це пов'язано з особистими мотивами нового губернатора Мезії Апона Сатурна та неспокійною ситуацією в Лімісі (система оборони кордону).

За останні два роки провінція Мезія пережила три вторгнення варварів на лівий берег. Легіон відіграв важливу роль у битвах. Важливий їхній полководець Юліан Теттапрославився насамперед перемогою над сарматами. У зв'язку з цим отримав консульську пошану від імператора Оттона. Тільки коли інші полки Паннонії та Мезії опинилися на боці Веспасіана і ситуація прояснилася, Клавдій VII приєднався до решти полків. Разом із натхненниками заколоту III Галльським він хоробро воював під прапором нового імператора при Кремоні, (Північна Італія), і відіграв життєво важливу роль у перемозі над вітелліанцями.

З часів правління імператора Флавіїв Мезія стала головним плацдармом для римського вторгнення в Дакію (нині територія Румунії). Війна з племенами, що проживали в цій країні, спалахнула в 85 р. н. е. за часів правлінняпринципату Флавія Доміціана і воно тривало до 89 р. н. е. Битва досягала різного успіху [24, с. 105].

Під час першої військової операції (зима 85-86 рр. н. е.) римляни зазнали великих втрат. Лише зосередивши велике військо в нижній течії Дунаю та відтягнувши їх з інших кордонів, Доміціан зміг змінити ситуацію. Командування було передано до посланця Тетта Юліана VIIармії Клавдія. Римські легіони форсували Дунай у Вімінацію, вглиб Дакії, де вони змогли перемогти дакійського короля Десібала біля Тапа (сучасна Діва Румунії). Це дозволило Доміціану досягти компромісної угоди з Десібалом, однак умови угоди були ганьбою для імперії. Однак він дав Риму час для помсти[36].

Вирішальний конфлікт з королівством Дакія стався під час нової династії Антонінів (96-192 рр. н. е.) [9, с. 28]. Під час двох кровопролитних воєн між 101-103 і 105-106 р. н. е. Марк Ульпій Траян зосередився на великій армії з 12 легіонів у нижньому Дунаї. Успішно завоював непокірну країну. Згідно з

великою кількістю написів, у війську, яке вирушило в Дакію для боротьби з варварами, а потім вторглося в її столицю Самі Зегетизу, був Клавдій I VII.

Ветерани армії Тиберія Клавдія Максима, які брали участь у Доміціанській війні, отримали відповідальне завдання — захопити і доставити імператора царю Дакії. Але Десібал поклав руку на себе. Тіберій обезголовив його і передав його криваві здобичі імператору в фортеці Раністорі. Протягом наступних п'ятдесяти років війська Легіону майже завжди воювали на східному кордоні імперії. Згодом вони на Кіпрі брали участь у парфянській війні, для того, щоб придушити те повстання, що там виникло. Проте на початку 60-х рр. II ст. Луцій Вер знову цей легіон направив на Єфрат.

3.3 Значення романізованих провінцій у політичному житті римської імперії

Романізація створила сприятливі умови для об'єднання великої частини відомих, на той момент земель, в одну могутню державу. Багато цивілізацій зі своєю самобутньою культурою були включені до складу Римської Імперії.

Під контроль Риму потрапила Греція, як колыска античної цивілізації чим продовжила собі стабільний розвиток та існування. В історіографії є точка зору, що не Рим захопив Грецію, а з точністю до навпаки.

За рахунок романізації вважалося, що змінюється ландшафт. З часом провінції почали пристосовуватися до вимог римських колоністів, як приклад використання ландшафту використовувалася Італія. Місцеві чиновники долучалися до будівництва мостів та доріг. Згідно тогочасних римських норм будувалися, або ж перебудовувалися міста[8].

Головною причиною скорочення зернових посівів на території Італії було те, що у провінціях зерна було у великій кількості, і завдяки дешевому морському транспорту воно перевозилось на території імперії. У першій

половині II ст. до н. е. зернові напроти вагу III ст. до н. е. посідали уже 6 місце за кількістю прибутку.

Для зерна найактивніше використовувалися східні та центральні частини Італії, які були максимально далеко від морських шляхів. Урбанізація міст, звісно була хорошим чинником, проте прогодувати міщан тільки за рахунок власного зерна Італія не могла. В певному плані Італія стала залежною від продовольчого товару, що завозився.

Завдяки зростанню міського населення в Італії сформувався стабільний попит на сільськогосподарську продукцію, що дає можливість виробникам працювати на ринку. Але через те, що вільні люди хотіли брати на військову службу, тривала війна скоротила сільське населення і не дозволила їм повноцінно брати участь у своїх земельних володіннях.

Дані війни забезпечили приплив сотень тисяч рабів, яких потрібно було влаштувати. Основним споживачем рабської праці стало сільське господарство. Оскільки використання такої кількості рабів вимагає великої кількості земельної власності, знищення дрібних фермерів неминуче.

До середини II ст. до н. е. створюються латифундії і дрібні господарства селян поступилися їм місцем. Створюються попри те великі маєтки і вілли, які повністю перебували в руках знаті. Великі кошти дозволяють функціонувати великим фермерським господарствам [26].

Деякі житлові комплекси могли стежити за споживчим попитом і при необхідності підвищувати кількість і якість своєї продукції. Основна увага цих господарств приділяється виноградникам, олійним садам та різноманітним фруктовим деревам.

Населення міста поповнюється не тільки італійцями, а й вихідцями з різних провінцій, серед них є висококваліфіковані майстри, як правило, грецького походження. Завдяки їм було створено багато технічних удосконалень: особливо дзеркальна плитка та полірування мармуру.

Ремісничі центри почали формуватися у II ст. до н. е., що спеціалізується на обробці кераміки, заліза, бронзи, свинцю та виготовленні

сільськогосподарських знарядь (Cato. De agr. 135). Певні товари (шерстяні тканини, кераміка) експортуються до Галлії.

За рахунок провінції значно розширюється сировинна база ремесла. Розробка родовища повністю лягла на плечі рабів. В Іспанії на срібних копальнях працювало до 40 тис. рабів.

Сировинна база ремесла розширюється насамперед за рахунок провінцій. Рабів почали використовувати, як безкоштовну силу на родовищах. На срібних рудниках в Іспанії працювало близько 40 тис. рабів-невільників.

Таким чином, будуючи дороги та мости для військових цілей та забезпечуючи безпеку морських шляхів, країна створила інфраструктуру, життєво важливу для торгівлі.

На завойованій території сформувалася майже повністю вільна торговельна система. Але виграли від цього не римляни, а італійці та купці Великої Греції.

У Римі торгівлю сприймали як сором. Сенаторам заборонено це робити. Як наслідок, більшість товарів постачали східні купці, які також наживалися на цьому.

Тірці в II ст. до н. е. зробили багато експорту до Риму. Римлянам привезли велику кількість рабів, зерна та різні предмети розкоші, а експортувати могли лише вино та оливкову олію. Тому вартість імпорту явно перевищує вартість експорту[40].

Пасивний характер торгівлі компенсувався великою кількістю коштів, що ввозилися з різних провінцій. Тому, що тільки коли на територію Італії завозились нові гроші, то від цього тільки інтереси і торговців та споживачів. Кошти, що надходили з провінцій, згодом туди ж повертались, проте уже у вигляді оплати за товар.

Рим є не центром виробництва, а центром здебільшого споживання, тому війна продовжує залишатися важливою частиною його економіки. Знатні речі та цінності, які були вивезені з завойованих провінцій у вигляді пожертвувань і

військових трофеїв, призводили до швидкого розвитку ринків, торгівлі та валютних відносин.

З часом у Римській імперії почали створюватися торгові компанії та банківські установи та контори, а спекуляція досягла небувалого рівня. Система викупу сприяла поширенню лихварів, дозволяючи населенню грабувати провінції. Губернатори не контролювали громадськість, як це робили з ними.

На думку Діодора, публікани є партнером судді, тому «робіть все, що хочеться, роблячи провінцію свавільною та злочинною поведінкою» [38, с. 56].

З одного боку, фінансові системи різних провінцій відрізняються за складністю, а з іншого боку, є відмінності в структурній неоднорідності. У республіканський період ці провінції вважалися колоніями і невпинно експлуатувалися[56].

Кращі зміни відбулися за час імперської форми правління в Римі, і імператор Август провів деякі реформи, серед яких варто виокремити в області оподаткування. Метою цієї трансформації було перетворення провінції з данини та ворожості центральному уряду у вірного союзника Римської імперії. Така політика є успішною.

У результаті в Малій Азії імператор став мати майже сакральний статус, а міста-держави змагалися за будівництво для нього храмів (Пергам, Ефес та ін.).

Крім провінцій, які мають дуже складні правові відносини з центральною владою, до адміністративних одиниць належать також незалежні громади та латинські колонії.

Деякі громади провінційного рівня користуються високим ступенем автономії в управлінні і можуть бути повністю або частково звільнені від податків. Для їх використання застосовувався новий спеціальним терміном *civitates liberae et Immunos*.

На практиці багатьом провінціям доводиться платити величезні податки та збори. Перш за все, слід зазначити, що вона має подати документ, який називається стипендією(*stipendium*), платник-стипендіар(*stipendiarii*). Для

початку ця система була військовим внеском завойованих народів, і вони повинні були компенсувати переможцям їхню військову діяльність, головним чином виплачувати платню римським солдатам і офіцерам (*stipendium*), звідси й назва [25, с. 170].

З часом ці податки стали постійною єдиною ставкою податку, яку стягував римський сенат з жителів провінцій. Жителі різних провінцій сплачували також підземний податок у розмірі десятої частини врожаю, який офіційно називається *декума* (*decuma*). По суті, ця вартість замінила земельну ренту, яка приносила користь Римській імперії.

Окрім того, жителі різних провінцій сплачують також натуральний податок у вигляді будівництва мостів, будівництва та утримання доріг, квартирний податок (проживання вищих чиновників та їх оточення), житловий податок (розміщення гарнізонів), постачання пшениці та розпорядження римського уряду та чиновників.

Особливо важко платити за квартири та постійні податки, природне вираження яких часто замінюється грошима, що викликало невдоволення місцевих жителів.

Проте є й інші прецеденти. Тому, як правитель Сілезії, Цицерон не використовував для свого проживання окремі квартири та палаци, за гарної погоди його влаштував наметове містечко біля міста. За це він завоював повагу жителів провінції.

У провінціях Риму митом обкладаються всі ввезені товари, за винятком майна, що належить казні та армії. Розмір тарифу залежить від місця та часу. Найвища становила 2,5% від вартості товару, що ввозився і називався *quadragesima*, а найнижча - 12,5% - *octava*.

В одній з провінцій – Сицилії в розмірі 5% стягувалося спеціальне мито - *vicesima*. У Римській імперії практично все населення сплачувало різноманітні збори та податки.

Цікавою є податкова система провінції, точніше, її відсутність, оскільки римський уряд не має для цього практичних установ. Тому податки та збори стягуються через систему викупу. Мета цієї системи полягала у створенні в кожному регіоні громадських суспільств (*societas publicanorum*)- публікантів загальнодержавних податків. Ці фігури вищого рівня, зазвичай, походили з вершників, які жертвують певну суму коштів із власних коштів, розрахованих відповідно до принципу фіксованого доходу. Потім оподатковувати населення на землі, але з прибутком, щоб покрити витрати та доходи. Викупник отримав це право на спеціальному аукціоні, проведеному экзаменатором у Римі.

Існує спеціальний указ про викуп, який свого часу виніс правитель Сицилії Гієрон II (III ст. до н. е.), а пізніше став офіційним документом, що регулює діяльність щодо викупу, і отримав назву *Lex Hieronica frumentaria*.

Система викупу впливала на непрямі та прямі податки. Відповідно до цього вони називаються по-різному: якщо об'єктом оподаткування є рілля, то *aratores*, якщо це десятина, то *decumani*, якщо це національні пасовища та землі-ресуарії.

Особливо жорстко покупці стягували непрямі податки. Вони вимагають від останніх сплатити негайно, а якщо платники податків не зможуть заплатити, вони отримають позики готівкою під дуже високі відсотки. Після закінчення терміну з нещасливого платника податків можна стягнути суму боргу, а також застосувати силу і так званий *pignoris capio* (захищена застава). З даної причини шантажисти та їхні співробітники в провінції особливо ненавидять це[52].

Один з римських істориків Тіт Лівій зображав у своєму джерелі: «Там, де є публічні особи, або публічне право стане глухим голосом, або союзники не матимуть свободи» [48, с.76].

Слід зазначити, що ця грабіжницька система проіснувала до I ст. до н. е. Лише в період консульства Цезаря (59 р. до н. е.) система оподаткування зазнала

багатьох реформ. Громадська діяльність перебуває під контролем держави, і тоді імператор Август розпочав процес рішучих дій у цьому напрямку.

Погашення непрямих податків залишилося незмінним, а прямі податки почали надходити до скарбниці безпосередньо з самої громади, що значно зменшило соціальну напругу.

Тому податкова система виступала як плавний регулятор провінційної напруженості, і імператор міг набирати все більшу владу на місцевому рівні за допомогою цього фінансового важеля, що сприяло зростанню римської могутності та культу імператора (імперії) у Малій Азії.

Ці податки забезпечували матеріальну стабільність всієї Римської імперії.

Ще в 140 р. до н.е. Македонці скаржилися на гніт консула Юлія Слана. 114 р. до н. е. - Консулу Порції Катону. Ще протягом довгого часу провінції були «об'єктами грабежу, поверхневого обдирання», а римське панування над ними все більше вироджувалося в дріб'язковий і короткозорий егоїзм [17, с. 281].

Народи, що потрапили під вплив Риму мали великий вплив на їхніх жителів. Велика кількість населення з різних провінцій, рабів, вільновідпущеників, добровільних переселенців виявлялися людьми, заповзятливими в різних сферах діяльності (торгівля, ремесло, банківська справа).

Через високий рівень ораторського мистецтва та архітектурного стилю в суспільство Римської імперії вливалася велика кількість діловитих людей, майстрів-вільновідпущеників. Що у свою чергу привело до якісного розширення кругозіру римлян. Дані досягнення, певною мірою, супроводжувалися духовною кризою громади Риму. Падіння моральних норм, тяга до розкоші, майнове розшарування в суспільстві, і відчуження вищих кіл від народу привели до того, що такі традиційні римські «доблесті», як помірність, невибагливість, чесність і порядність, безповоротно йшли в минуле.

З часом почали занепадати підвалини патріархальної сім'ї та общинного життя, на яких Римська республіка будувала своє життя. Як наслідок цього, змінився менталітет римлян, у якому на перше місце вийшов індивідуалізм.

Під впливом провінцій відбулися докорінні зміни в економічній, соціальній і культурній життя Італії, і з часом вони стали вихідною точкою нового етапу римської історії. В певному плані саме ці зміни призвели до політичних та соціальних потрясінь, а вже вони у свою чергу - до реформ братів Гракхів, потім громадянських воєн, та як наслідок, через падіння Республіки до встановлення Імперії. Розкладалися підвалини общинного життя і патріархальної сім'ї, на яких будувалося саме життя Республіки [10, с. 299].

Найбільш вплив Риму та в загальному процесу романізації отримали західні провінції. Найперша особливість романізації була в тому, що латина витісняла усі мови тогочасного населення, і для провінції це була перша точка підкорення. Після західних провінцій друге місце за процесом романізації посідали Балкани та район Дунаю.

Саме завдяки романізації племінні кордони на карті знищувались, що впливало на історію провінції. Окрім того, привела до єдності, і політичний поділ в той час сприймався просто, як географічне явище, не більше.

До прикладу, коли у Британії розпочався процес романізації, то на цих теренах це зводилось до географічного чиннику. З часом етнічні відмінності зникли, саме завдяки романізації.

Дослідник Т. Моммзен вважає при цьому, що саме на території Британії використання латини було меншим чином, аніж в загальному у всіх провінція Риму. Слід прислухатись та аналізувати і різноманітність у її результатах та наслідках, зокрема при вивченні культурно-мовних наслідків. Певні території повністю потрапили під романізацію, і уже через декілька поколінь вони не пам'ятали власної мови пращурів, також з вжитку поступове зникають кельтські імена з римськими прізвищами на території сучасної Швейцарії - на зміну їм прийшли як римські імена, так і фамілії.

З часом так само були романізовані і балкако-дунайські провінції Римської Імперії. Найбільш послідовній, тривалій та інтенсивній романізації були піддані населення фраками та іллірійцями. Серед них варто виокремити - Македонію, Далмація, Верхню і Нижню Мезію.

Значно менше була романізована провінція Дакія, яка на відміну від чотирьох названих провінцій перебувала в складі Римської Імперії не так довго. Якщо Далмація, Македонія, Верхня і Нижня Мезія існували з складі Імперії 400 - 500 років, то Дакія - лише 169 рік. Відомо, що в ряді випадків її результати, навпаки, були дуже обмеженими [25, с. 175].

Під час романізації римські традиції поєднувалися з місцевими, але це не означало обов'язкового поширення латинської мов і римської матеріальної культури. Такі процеси в романізованих провінціях мали позитивний характер та позитивний вплив безпосередньо на Римську імперію.

Інколи процес романізації зачіпав лише тільки верхівку місцевого суспільства. У ряді випадків романізація мала в якості свого елемента варваризацію, так як вона торкалася всього місцевого населення, яке зраджувало римським колоністам певні елементи своєї культури. Така ситуація мала місце в Дакії, де даки сприйняли римську культуру зі значним збереженням елементів своєї власної культури.

Романізація в значній мірі сприяла поширення християнства. Християнство поширилося за Дунай і найістотнішим чином вплинуло на ідентичність місцевого населення. Саме християнство сприяло зростанню довіри до цінностей римської культури, а також до латинської мови, точніше - народної латини.

Що стосується завершення процесу романізації, то його закінчення ймовірно слід датувати VI - VIII століттями. Завершення процесу романізації на території Дунайського регіону було пов'язано з формуванням нових спільнот, які пізніше трансформувалися в румунську націю.

Через прагнення римських чиновників отримати посаду правителя провінції, вони перші потрапляли під вплив романізації, адже вона вважалася вельми прибутковою. Такі правителі іноді виявлялися настільки жадібними, що їх провінції буквально розорялися від непомірних поборів. Але були і більш мудрі правителі, котрі піклувалися про добробут провінції. Вони вживали кошти

від збору податків на будівництво доріг і портів, намагалися оживити торгівлю і підняти рівень життя [45, с. 179].

Рим бачив у завойованих провінціях свою власність, для імперії вони були об'єктом необмеженої експлуатації. До правління імператора Костянтина ці провінції існували лише у становищі данників Риму, і зовсім не розглядалися як рівноправні суб'єкти імперії.

РОЗДІЛ 4.

ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «РОМАНІЗАЦІЯ ПРОВІНЦІЙ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ» НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сучасність ніколи не стоїть на місці – про це з упевненістю можна сказати розглядаючи умови, з якими вчителям та школам довелося зіткнутися під час карантину. Дистанційне навчання не було новим для освітнього процесу, проте зовсім не традиційним для нас, адже всі ми звикли до живого спілкування. Та з іншого боку саме умови дистанційного освітнього процесу дозволили вчителям по-новому поглянути на світ наповнений інноваційними технологіями, і тим самим вдосконалити свої інформативні навички. Згодом система дистанційного навчання вдосконалилась, з'явилося доволі багато різноманітних платформ для навчання з будь-якого предмету, що тим самим не лише покращує ефективність засвоєння учнями навчального матеріалу, а й робить доволі цікавим і винахідливим кожен урок, адже сучасні діти – це діти технологій, яких потрібно «дивувати».

За даних умов карантину кожному вчителю, зокрема вчителю історії, дуже важливо вміти працювати на відстані, розумітися в технологіях та бути медіаграмотним, адже це найважливіші навички 21 століття. Зараз перед кожним вчителем України стоїть мета відпрацювати ці навички разом з учнями на уроках. Саме в цей час на допомогу вчителям приходять сучасні технології.

Організувати уроки з всесвітньої історії можна у віртуальному просторі GoogleClassroom. Даний сервіс дозволяє створювати освітні курси, ділитися з учнями на уроках навчальними матеріалами, призначати завдання та вправи, а також відстежувати прогрес успішності кожного учня онлайн. GoogleClassroom є загальновідомим віртуальним простором, іншими ж ресурсами служать такі як :

- <https://www.classdojo.com/uk-ua/?redirect=true;>
- [https://www.google.com/intl/ru_uA/docs/about/;](https://www.google.com/intl/ru_uA/docs/about/)

- <https://ru.padlet.com/>.

Ця тема магістерської роботи є доволі обширною для навчальної програми в школі, особливо для учнів 6-го класу. Саме тому ця тематика чудово підійде для факультативів та гуртків з всесвітньої історії, де школярі змогли б поглибити свої знання з історії, відійшовши за межі навчальної програми. Важливо розглядати тему «Романізації провінцій Римської імперії» за допомогою різних інтернет-платформ в умовах дистанційного навчання, задля більш цікавого викладу матеріалу та винахідливих завдань.

Для створення завдання під час уроку з всесвітньої історії за темою «Романізація провінцій Римської імперії» чудово підійде така платформа як LearningApps. За допомогою цієї платформи можна створити для школярів інтерактивні навчально-методичні матеріали і цікаві завдання. Користуючись онлайн-конструктором можна створити різноманітні завдання, комбінуючи 19 блоків шаблонів завдань. З їх допомогою створення вправ не потребує великих зусиль, на сайті міститься доволі широка база напрацювань інших користувачів з різних навчальних дисциплін, в тому числі і з всесвітньої історії для 6-го класу. На платформі можна створити кросворди, класифікації, пазли, вікторину, знайти відповідність, стрічка часу, вгадай слово, заповнити пропуски тощо. Наприклад, вікторина Давній Рим, де учні дають відповідь «так» чи «ні» відповідно до поставленого вчителем запитання, таку вікторину вчитель створює самостійно за даним йому шаблоном. На мою думку, LearningApps - одна з найпростіших і водночас цікавих платформ.

MyCoted – це такий сервіс, що містить багато винахідливих вправ, методик і головоломок.

Доволі винахідливою є платформа Thinglink, яка дозволяє створювати інтерактивні зображення. Інструмент дозволяє робити інтерактивні зображення додаючи спеціальні мітки з мультимедійним контентом, тобто посилання на певні ресурси, а також відео, аудіо, фото та текст. Завдяки Thinglink вчитель

разом з учнями може в реальному часі подорожувати віртуальним музеєм в різних куточках світу, зокрема в Римі.

Ресурс Canva дозволяє малювати комікси, презентації, логотипи. З його допомогою можна створити історичні меми, чим так сильно зараз цікавляться сучасні діти. Створення презентацій буде чудовим відточенням знань не лише з історії, а й інформатики, і знадобиться в подальшому житті учня. На сайті дуже багато різноманітних шаблонів, крім того його адаптовано українською мовою. Для створення презентацій є також ресурс Dipity – це сервіс для презентацій історій, явищ чи фактів, що подаються у часовому проміжку. До цього типу відноситься чиясь біографія, історія якогось явища, виникнення теорії, організації та інше.

Щодо побудови інтелект карт, то тут на поміч прийде платформа iMindMap, створена Тоні Бьюзеном – автором методики побудови ментальних карт. Сервіс може працювати у чотирьох режимах, а саме : мозковий штурм, інтелект-карти та їх побудова, фіксація думок та ідей. Має безліч корисних опцій – 130 стилів для оформлення проєктів у різних форматах. Опціями можна користуватись безкоштовно рівно 30 днів з моменту реєстрації.

Учнівські проєкти на гуртках чи факультативах з історії мають дуже важливе значення у навчанні. Завдяки створенню спільних проєктів, школярі вчать генерувати власні ідеї і втілювати їх у життя, розвивають своє творче мислення та вчать працювати в команді. У цьому вчителям допоможе платформа Trello, яка налагоджує командну роботу учнів. Сервіс дозволяє зручно розподіляти обов`язки між учасниками команди, а також відслідковує виконання кожного етапу роботи у реальному часі.

Доволі схожою платформою є також Glogster, за допомогою якої можна створити інтерактивні плакати.

За умов карантину школярі вже й забули як виглядає класна дошка, проте платформа Linoit допоможе пригадати. Linoit – сервіс, що працює зі стікерами на дощці. Інтерфейс - це поверхня, куди можна прикріплювати кольорові стікери з текстом, відео, чи документом. Така платформа чудово підходить для звичного

типу уроку. Завдяки цій платформі процес вивчення нового матеріалу стає більш винахідливим.

Актуальною для учнів у 21 столітті буде також онлайн-інструмент RenederForest, з його допомогою учні можуть сварити відео для власного YouTube-каналу та опанувати ази web-дизайну, що є не менш цікавим. Такі відео можна створити на тематику Романізації провінцій Римської імперії та продемонструвати на уроці, це може бути як завданням для учнів так і викладом матеріалу для вчителя.

Звісно ж не варто забувати і про документальні фільми та відео-ролики по даній темі. На YouTube-просторі є доволі цікавий спектр відеороликів навчальної тематики із всесвітньої історії, зокрема про Римську імперію, про занепад Римської цивілізації, Давній Рим за 20 хвилин, тощо.

Цікавими також є такі YouTube-канали як: «Уроки історії Пітона Каа», «Пишемо історію»

Безліч відомих і цікавих фільмів про Рим, серед яких: «Август. Перший імператор», «Агора», «Падіння Римської імперії», «Центуріон», тощо. Для учнів цікавим буде і загальновідомий мультфільм «Астерікс і Обелікс проти Цезаря» та інші частини цього фільму.

Отже, в умовах дистанційного навчання, на сучасному етапі, для учнів та вчителів розроблена маса інтернет-ресурсів, спеціалізованих вчительських сайтів, які допомагають та покращують освітній процес, окрім того збагачують урок історії, завдяки чому учні краще сприймають предмет. Інтернет-ресурси зі своїм широким спектром можливостей покликані заохочувати дітей до вивчення всесвітньої історії, адже завдяки різноманітним платформам вчитись стає цікавіше, що дуже важливо у подальшому вивченні навчальної дисципліни школярами. Учні, в першу чергу, повинні прагнути до знань, проте це важко зробити якщо урок буде монотонним та нудним, саме тому так важливо допомагати школярам вивчати предмет у вигляді цікавої гри, де вчитель буде чудовим джерелом натхнення.

ВИСНОВКИ

Історія романізації римських провінцій в означений період не повністю досліджена, ані вітчизняними, ані зарубіжними істориками. Через нестачу джерел ми не можемо до прикладу відтворити соціально-економічне чи культурне життя певних провінцій. Щодо деяких провінцій історики не можуть вказати точні дати їх створення та офіційні дати приєднання до Римської імперії.

Дослідники акцентують свою увагу на військових діях. І практично всі стверджують, що провінції утворились методом військового підкорення, нерідко у даних провінціях відбувались і повстання проти римського панування.

Історики також наголошують на тому, що процес романізації передбачав не просто включення тієї чи іншої території в сферу римського політичного впливу. Він вимагав повної інкорпорації (тобто приєднання), а також позбавлення політичної незалежності. Процес романізації був неможливий без зміни самого вигляду завойованій території.

Розглянувши, що являв собою процес романізації, та визначивши його найважливіші прояви, можемо зробити висновок про те, що романізація зовсім не протікала однаково, а крім того мала ще й різні форми та прояви. Слід зупинитись на результатах процесу романізації. У всіх провінціях Римської імперії процес романізації мав різні ступені. У містах цей процес протікав відчутніше та швидше. Міський спосіб життя відігравав значну роль в романізації. Найкраще це відбувалось, коли романізація проходила протягом двох-трьох поколінь. Значно повільніше вона розвивалась у сільській місцевості.

Західні провінції були вже фактично романізовані і урбанізовані, а от східні провінції урбанізованими були ще до того, коли їх захопили римляни, проте романізація тут не дала якихось суттєвих результатів, а мала лише поверхневий характер. Світ став римським після романізації, чим і можна відзначати результативність змін цього процесу.

Політична згуртованість в Римській Імперії була відсутня. Імперія являла собою сукупність племен і народів, які відрізнялись один від одного, а також мали свою економіку і розмовляли на різних мовах.

У різний проміжок часу до складу Римської імперії увійшли різноманітні провінції. Процес романізації римських провінцій відбувався з різними темпами.

Що до прикладу, західні райони сучасної Швейцарії романізовані швидше, аніж східні. Це можна пояснити тим, що захід контролюваний Римом був раніше, шляхи сполучення і міста будували там більш активніше. Але при цьому частка з них належала до латинського Заходу (наприклад, Мезія). Інші провінції (наприклад, Балкано-дунайські), які увійшли набагато пізніше, повністю латинізувати так і не вдалось, так як вони зберігали значні відмінності як один від одного, так і від всіх романізованих провінцій. У дослідження знаходимо, що представники племінної знаті піддавалися романізації найшвидше, так як це давало можливість отримати римське громадянство. Саме тому населення латинського походження з римським громадянством було невеликим. В Іспанії, що відносилась до старіших римських провінцій, попри те, що романізація була успішною, частина населення все ж не була романізована. Гірські області для римських колоністів були менш привабливими.

Романізація передбачала собою не лише приєднання територій до сфери римського політичного впливу, а й цілковитої інкорпорації, тобто повної втрати незалежності. Такий процес був фактично завоюванням військового характеру. Романізація не була б можлива без змін самого вигляду завойованої території. Ці принесені Римом зміни проявлялись у будівництві доріг і міст.

Процес романізації був досить тривалим, і на початку римляни повинні були поважати і толерантно ставитись до місцевих звичаїв і умов.

Особливо помітною серед всіх інших провінцій була Дакія, що увійшла до складу Римської імперії значно пізніше за інші провінції. Саме на її території дислокувалися Римські легіони. Думки щодо особливості романізації Дакії у історіографії дуже суперечливі. Деяка частина румунських авторів вважає, що

римляни винищили даків повністю. Значних успіхів романізація також досягла і у Мезії, попри те, що основну частину колоністів на ній становили римські ветерани, проте тут також дислокувалися римські легіони. Щодо азійських провінцій то тут романізація була поверхневою і не досягла значних успіхів на відміну від європейських. Проте самі римляни розуміли нездійсненність даного завдання, тому й не мали бажання уподібнити азійські провінції до Італії. Тому в азійському регіоні римська цивілізація представлена в значно слабшій формі. У Азії романізація охопила тільки міста, і лише привілейовані верстви міського населення, а римська культура прищеплювалася з великими труднощами.

В Галатії і Каппадокії, романізація змогла торкнутися тільки незначних мас населення, а процес перетворення міст у міста римського типу був дуже довгим. Каппадокія, в історіографії, часто розглядається як найменш романізована провінція Імперії. Сирія також не піддалася Римській романізації – сам процес торкнувся до неї дуже слабо, а римський вплив був майже непомітним у містах, він проявився лише у будівництві доріг і проведенні водопроводів. В Сирії, Риму не вдалось придушити вплив місцевої мови та літератури.

Завдяки всім приєднаним провінціям Римська імперія зуміла стати могутньою і непереможною державою протягом декількох століть, змогла процвітати та економічно зростати. Воодночас для завойованих провінцій це стало причиною втрати самобутності, проте збагатило римською культурою, покращило та відкрило навички будівництва доріг, міст та водопроводів, а також дало можливість зростати разом з величною Імперією всіх часів і народів.

Тему даного дослідження можна вміло використати на факультативах та гуртках з історії стародавнього світу для проведення занять з учнями. В умовах дистанційного навчання допоміжними інструментами для вчителя стануть такі інтернет-платформи як: GoogleClassroom - для створення уроку онлайн; LearningApps - платформа за допомогою якої можна створити цікаві та веселі завдання; MyCoted – сервіс, який містить багато винахідливих вправ і задач; Thinglink – платформа, де можна створити інтерактивні зображення; ресурси

Canva та Dipity допоможуть створити винахідливі презентації як учням так і вчителям; платформа iMindMap, розроблена Тоні Бьюзеном; для створення проекту в нагоді стане платформа Trello, а для створення плакатів - платформа Glogster.

Ці та інші вищезгадані інтернет-ресурси дозволяють вчителю зробити урок для учнів сучасним та цікавим, саме тому важливе значення для вчителя 21 століття мають навички вмілого володіння інноваційними технологіями. Час не рухається назад, потрібно намагатись йти поруч з ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Монографії, брошури, статті

1. Андреева Т. Скульптурный портрет провинции Ахайя времен римского владычества. I в. до н. э. – 5 в. н. э. Специфика греко-римского портрета. *Молодой ученый*. 2015. №15. С. 481-487.
2. Бандровський О. Зовнішня політика Римської імперії в добу правління імператора Траяна (за даними Діона Кассія). *Carpatica - Карпатика. Карпати в давнину*. Ужгород, 2012. Вип.15. С.197–216.
3. Бандровський О. Зовнішня політика Римської імперії в Карпатському регіоні в добу правління імператорів Юліїв Клавдіїв. *Carpatica - Карпатика. Давня та середньовічна історія Карпато - Дунайського ареалу*. Ужгород, 2006. Вип. 34. С.80–111.
4. Бандровський О. «Лімесна» політика Римської імперії на північно-східних кордонах в I – III ст. н.е. *Carpatica - Карпатика. Давня історія України і суміжних регіонів*. Ужгород, 2011. Вип.13. С.159–167.
5. Барышников А. *Samulodunum colonia victricensis: рождения и гибель провинциального центра.* «Античный мир и археология». Саратов, 2011. Вип. 15. С. 148–159.
6. Бембай К. К вопросу об образовании римских провинций в Африке. *Научные ведомости*. 2015. № 3. С. 94–101.
7. Беликов А., Симонян В. Влияние римских провинций на экономику и общество Италии II в. до н. э. *Научные ведомости*. 2009. № 9. С. 16–20.
8. Брис К. История Италии. Санкт-Петербург, 2008. 631 с.
9. Буассье Г. Римская религия от времён Августа до Антонинов. М.: К. Н. Николаев, 2014. 734 с.
10. Буассье Г. Цицерон и его друзья. Очерк римского общества из времен Цезаря. М.: Тип. Мартынова и К., 2010. 340 с.
11. Власова А. Эволюция Римской магистратуры преторов (367 г. до н. э. – 122 г. до н. э.). *История древнего мира и археология*. 2009. № 2. С. 28–43.

12. Гиро Поль. Частная и общественная жизнь римлян. пер. с фр. СПб.: Алетейя, 1995. 592 с.
13. Головка І. Боротьба між Римом і Парфією в період від першого до другого тріумвірату. *Одеський державний археологічний музей. Матеріали з археології Північного Причорномор'я*. 1959. Вип. 3. С. 113–125.
14. Гуменний В. Провінційна адміністрація та східна політика Римської імперії в епоху Юліїв-Клавдіїв. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. Випуск 19. С. 20–27.
15. Гуменний В. Східна місія Германіка Цезаря (18-19 рр. н.е.) крізь призму офіційних актів сенату. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2015. Випуск 44. Том.2. С. 28-31.
16. Дрязгунов К. О провинции Ахайя. Режим доступу: <https://www.roman-glory.com/dryazgunov-o-provincii-ahajya>
17. Егоров А. Культ личности и культ государства в религиозном почитании императоров I в. н. э. *Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира*. СПб., 2004. Вып. 3. С. 277–284.
18. Заблоцка Ю. К вопросу о земельных отношениях в малоазийских городах I–III вв. н. э. (Надпись Атгала Андраста из Афродизии). *Вестник древней истории*. 1971. №1. С. 17–28.
19. Златковская Т. Мезия в I – III вв. н. э. М., 1951. 250 с.
20. Зомбор І. Завоювання Паннонії Римом. *Carpatica – Карпатика. Давня історія України і суміжних регіонів*. Ужгород, 2001. Вип.13. С.140–144.
21. Калмыков В. Первая «Митридатова» война 89-84 гг. до н. э.: последний шанс сопротивления эллинистического мира римской экспансии. *Локус: люди, общество, культура, смыслы*. 2016 № 2. С. 41–51.
22. Керчин Л. Октавий в Испании (45 г. до н. э.) *Actas del I Congreso Internacional De Historia Antigua “La Península Ibérica hace 2000 años”*/ Ed. L. Hernández Guerra, L. Sagredo San Eustaquio, J. M.a Solana Sainz. Valladolid, 2001. Пер. с англ. О. В. Любимовой.
23. Короленков А. Заговор против Сертория. *Зеркало истории*. М., 2005. С. 9–15.

- 24.Котигорошко В. Населення Верхнього Потисся в давнину. Ужгород, 2002.
- 25.Котигорошко В. Романізація Дакії та її вплив на північну периферію Карпатського ареалу. *Carpatica – Карпатика. Давнина і сучасність*. Ужгород, 2005. Вип. 33. С.84–109.
- 26.Кузищин В. История Древнего Рима. М., 2005. 383 с.
- 27.Куликов А. Восточная политика Рима и политическая борьба в Римской республике (II-I вв. до н. э.) Псков: ПГПИ, 2004. 108 с.
- 28.Лозинська С. Етапи розбудови Дакійського лімесу. *Carpatica - Карпатика. Давня історія України і суміжних регіонів*. Ужгород, 2001. Вип.13. С.168–175.
- 29.Малеваный А. Римская колонизация и социально-экономические отношения в провинции Иллирик к началу I в. н. э. «*Античный мир и археология*». Саратов, 1990. Вып. 8. С. 74–83.
- 30.Молев Е. Рим и понт от Фарнака I до Митридата VI // *Средиземноморский мир в античную и средневековую эпохи*. Вестник Нижегородского университета им. Н. Лобачевского. 2012. № 6. С. 168–172.
- 31.Моммзен Т. История Рима. Т. 2. / Т.Момзен. Спб., 1995. 345 с.
- 32.Моммзен Т. Римская история. Том 5: Провинции от времен Цезаря до времен Диоклетиана. М.: Издание Н. Т. Солдатенкова, 2005. 648 с.
- 33.Моммзен Т. История римських імператоров. Санкт-Петербург: «ЮВЕНТА», 2002. 245 с.
- 34.Миллар Ф. Император, сенат и провинции. *The Roman Republic and the Augustan Revolution*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London. 2002. P. 271–291. Перевод с англ. С. Э. Таривердиевой.
- 35.Немировский А. Аппиан. Римская история: первые книги. СПб., 2004. 180 с.
- 36.Немировский А.История древнего мира: Античность. М.: Гуманит. изд. Центр Владос, 2000. 420 с.
- 37.Никитин А. Роль Африканских провинций в политической, экономической и культурной жизни Римской империи. *Научные ведомости*. 2006. № 2. С. 40–49.

- 38.Петречко О. Зовнішня політика Римської імперії в I ст. н.е. Львів, 2008. 220 с.
- 39.Ранович А. Восточные провинции Римской империи в I – III вв. Л.: Изд-во АН СССР, 1998. 264 с.
- 40.Ростовцев М. Общество и хозяйство в римской империи: в двух томах / М. Ростовцев. Санкт-Петербург: Наука, 2000. Том I. 399 с.
- 41.Сайко М. До питання про типологію торгово-кредитних об'єднань у Стародавньому Римі в епоху пізньої республіки (III-I ст. до н.е.). *Наук. вісник БДФА: зб. наук. праць. Серія: Економічні науки. Чернівці: Технодрук, 2008. Вип. 3 (12) ч. 2. С. 295–304.*
- 42.Сайко М. Комедії Плавта як джерело для вивчення кредитних відносин в античному Римі.*Питання старод. та середньов. історії, археології й етнології: зб. наукових праць. Чернівецький нац. університет імені Ю. Федьковича, каф. етнології, античної та середньовічної історії. Чернівці-Вижниця: Черемош, 2011. Том 1 (31). С. 165–177.*
- 43.Сайко М. Митно-тарифна система античного Риму.*Наук. вісник БДФА: зб. наук. праць. Серія: Економічні науки. Чернівці: Технодрук, 2008. Вип. 1 (10). С.148–157.*
- 44.Самнер Г. Проконсулы и provinciae в Испании, 218/7 – 196/5 гг. до н. э. *Arethusa. Vol. 3. 1. 1970. P. 85–102.* Перевод с английского О. В. Любимовой.
- 45.Свенцицкая И.С. Особенности культа императора в малоазийских провинциях в I в. н. э. // *История и языки Древнего Востока: Памяти И. М. Дьяконова.* – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2002. С. 259–267.
- 46.Смыков Е. Сирия в 83-63 гг. до н. э.: от анархии к провинции.*«Античный мир и археология».* Саратов, 2013. Вып. 16. С. 112–125.
- 47.Смышляев А. Римский наместник в провинциальном городе.*Вестник древней истории.* 1999. № 4. С. 59–70.
- 48.Тит Ливий. История Рима от основания города. Т. I-III. М.: «Наука», 1989.
- 49.Тищик Б. Ю. Історія держави і права країн Стародавнього світу. Львів, 2001.
- 50.Федина Ю. Галатия в восточной политике Рима в I в. до н. э. *Проблемы истории, филологии, культуры.* 2012. Вып. 1. С. 61–68.

51. Фиц Й. Римская Паннония. *Археология Венгрии*. М., 1986. с.237-277.
52. Чубова А. П. Античные мастера. Скульпторы и живописцы / А. П. Чубова, Г. И. Конькова, Л. И. Давидова. Л.: Искусство, 2006. 251 с.
53. Холонюк Т.В. Германські племена та їх взаємовідносини з Римською імперією в I – II ст. н.е. *Carpatica – Карпатика. Давня історія України і суміжних регіонів*. Ужгород, 2001. Вип.13. С.176–183.
54. Циркин Ю. История Древней Испании. СПб.: Филологический факультет СПбГУ; Нестор-История, 2011. 432 с.
55. Шайд Д. Религия римлян. М.: Новое издательство, 2006. 280 с.
56. Штаерман Е. М. Социальные основы религии Древнего Рима. М.: Наука, 2017. 320 с
57. Щербей К. Провінційна політика Римської імперії у Середньому та Нижньому Подунав'ї в кінці I ст. до н. е. – III ст. н. е. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib>

Підручники та посібники

58. Срібняк І. В. Італія / Italia: короткий нарис історії. Навч. посібник. – К., 2011. – 205 с.
59. История Италии: В 3 т. М., 2017. Т. 1. 579 с.

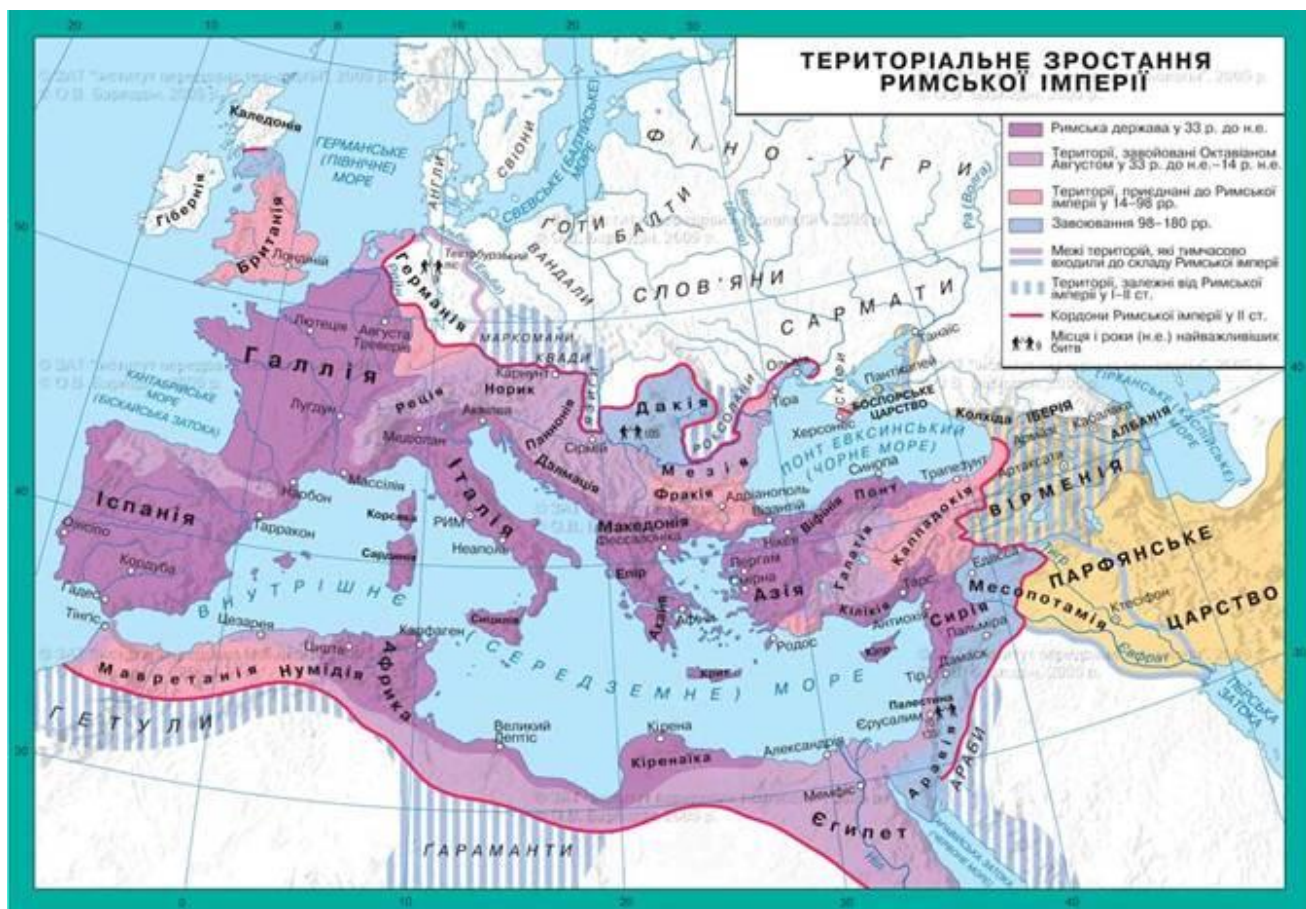
Дисертація

60. Короленков А.В. Квинт Серторий и гражданские войны в Риме: дис. . канд. ист. наук/ А.В. Короленков. М., 2008.

Електронні ресурси

61. Римська імперія DURL: <https://www.bing.com/images/search?view>

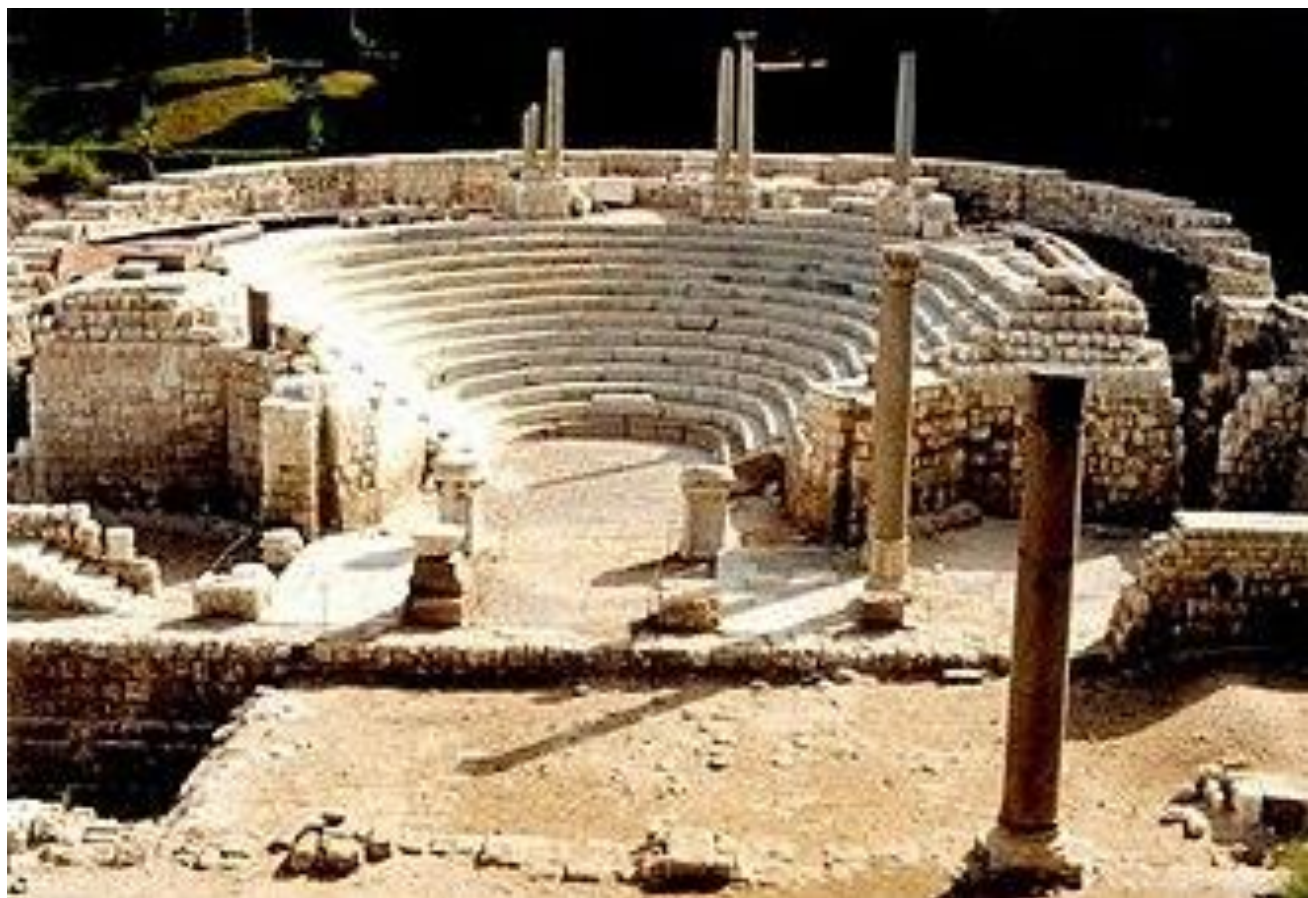
ДОДАТОК А

Головні провінції Римської імперії[61]

ДОДАТОК Б

Римський амфітеатр у Александрії [61]

ДОДАТОК В

Гай Юлій Цезар [61]

ДОДАТОК Г

Октавіан Август [61]

ДОДАТОК Д

Марк Аврелій [61]